

עיתון אתרים גיליון 57

אתרים לגעת בעבר ולשמרו למחר

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל | ניסן תשע"ז | אפריל 2017 | www.shimur.org.il

16 שימור הלכה למעשה

הצריף והרציף | תחנת קריית מוצקין

18 איקומוס ישראל

פיסול בנוף כפרי-חקלאי-תרבותי | אמצעי לחשיפת ערכים ולעידוד שימורם של נופי תרבות

31 ארץ אהבתי

"הצהרת מארי" שהקדימה את הצהרת בלפור

34 הזמנה לסיור

מעמק עכור לפתח-תקוה

בעקבות מבצע מייקלברג

מבצע מייקלברג, או עליית כנף (ע"כ) כפי שכונה במוסד לעלייה ב' - היה מבצע להעלאת מעפילים מעיראק ומאיטליה בשנת 1947. את המבצע הוביל שלמה הלל (כיום נשיא מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל), בשליחות המוסד לעלייה ב'. מטוס קומנדו C-46 המריא פעמיים משדה התעופה של בגדאד ופעם אחת משדה תעופה נטוש ליד נאפולי שבאיטליה ונחת בהיחבא בבקעת יבניאל, ממש "מתחת לאפם" של הבריטים. בכל טיסה היו חמישים עולים, והם פוזרו מיד ביישובי הסביבה. עתה, כשבעים שנה אחרי המבצע, הוחלט לאתר מטוס דומה ולהציג את הסיפור המרתק בפני הציבור. באלסקה נמצא דגם זהה למטוס שהביא את העולים מעיראק ומאיטליה. המטוס הובא ארצה דרך הים בפברואר 2017 והוצב במחנה המעפילים עתלית, שם ישמש כמיצג המספר את סיפור העלייה המופלא במבצע מייקלברג. הבאת המטוס ובניית המיצג מתאפשרת בזכות תרומתם הנדיבה של JNF ארצות הברית, ג'ק גריינברג מדנבר דרך ה-JNF, משפחת דנגור מלונדון ובסיועם של מזכיר הממשלה לשעבר עו"ד צבי האוזר, מתנדבים מעובדיה הבכירים לשעבר של התעשייה האווירית, בועז דקל וחברת PMI ומשרד התרבות והספורט. על מבצע מייקלברג אפשר לקרוא בהרחבה בספרו של שלמה הלל "רוח קדים: בשליחות מחתרית לארצות ערב", בהוצאת ספריית יהודה דקל, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

הוועד המנהל: שלמה הלל – נשיא מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל פרופ' סעדיה מנדל, אדריכל – יו"ר הוועד המנהל אלוף (מיל") אורי אור, ישראל ארקין, שמואל בן טובים, משה

גור, איריס האן, מיכאל (מיקי) כהן, זאב מחנאי, פרופ' עירית עמית-כהן, יצחק רוגוב, עו"ד
אילן שלגי, דניאלה שמיר, ד"ר שריף שריף (ספדי)

מערכת: עמרי שלמון, שלמה קופל, חומי נובנשטרן

עורכת: עידית מי-דן

עריכת לשון: נירית איטינגון

ס' עורכת: עירד צפרי

הגהות: יובל הלפרין עיצוב גרפי: סטודיו לידי מק

דפוס: כריכית מאירי

בע"מ בשער: מטוס קומנדו C 46 על רקע מחנה המעפילים עתלית.

צילום המטוס: זהבית רוטנברג.

צילום מחנה המעפילים עתלית – באדיבות biblewalks

שמה של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עבר כמה גלגולים. בצד השם הנוכחי, יופיע
בגיליון זה גם הקיצור "המועצה לשימור אתרים".

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ממורשת החברה להגנת הטבע, מקוה ישראל

5891000

טלפון: 03-5059197, פקס: 03-5034828, דוא"ל: shimur@shimur.org.il

www.shimur.org.il

אלוהים בתמונה הכללית

פרופ' סעדיה מנדל, אדריכל - יו"ר הוועד המנהל, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

אסא בן שנתיים. הלכנו לגן החיות כדי להוריד קצת עומס ולהקל את הטיפול בתינוק יריב. הלכנו לראות את המרתקת שבחיות - הפיל". אסא תראה, פיל, פיל". אני מרותק לטקסטורה המחוספסת של עורו של הפיל, וכל מאמצי להסב את תשומת לבו של בני הקטן לנוכחותו של הפיל עולים בתוהו. כעשרה דרורים מפשפשים ומתענגים על צואתו של הפיל - חגיגה. את הפיל הוא לא הצליח לראות. זה לא קל לילד בן שנתיים, אבל גם למבוגרים לא קל לראות את התמונה הכוללת הגדולה על כל רכיביה. הרבה יותר קל להתרכז באחד מפרטי התמונה ולהתענג עליו. זו תופעה טבעית. היא מופיעה בתחומים רבים, ובהם הפוליטיקה, ומעל לכל ספק - בתחומי התכנון השונים. אינני מחדש כאן דבר, אלא שעם הזמן הנושא נעשה חמור יותר, וזאת בשל המהפך בתקשורת. "פעם" יכולנו לשבת בפינתנו הקטנה minding our own business. כיום לא "נותנים" לנו. הכול קשור בהכול ומשפיע על הכול, ואנו נדחפים לראות את התמונה הכללית לפני שנוכל להתעמק בפרט אשר בגללו נקראנו לנושא. אני חושב שצרפת היא דוגמה טובה לחיקוי מבחינה זו. בתחום האורבני הצרפתים משתמשים הרבה במונחים כגון, Arrondissement, Quartier Faubourg. מילים אלה מבטאות במידה רבה את ההתייחסות למרחב אורבני נרחב יותר מן הבלוק הבודד. כל שאני מנסה לומר

בהקשר שלנו הוא שהגיע הזמן להשקיע מאמצים רבים יותר בתחום השימור האורבני - במקום להתמקד בפרטים הקטנים.

דבר המנכ"ל

קוראים יקרים, עיתון "אתרים" מציף פעם אחר פעם חדשות ומידע לכל שוחרינו באשר הם. ואכן, מסתבר שמדובר במתעניינים ובנאמנים שפנים רבות להם, אך קו אחד מאחד אותם, מחבר קצוות ומעורר עניין: סיפורה של המורשת ה"נאפית" ונוצקת אל מול עינינו הסקרניות והצמאות למידע, למעורבות ולשייכות. בגיליון זה תמצאו מאמרים על מגוון פעילויות שימור. מטוס C-46 שהובא בפעולה (סודית כמעט) מאלסקה למחנה המעפילים עתלית ויצג בפני המבקרים את מבצע מייקלברג - פרק מורשת חשוב בפיקודו יוצא הדופן של שלמה הלל, נשיא המועצה לשימור אתרים; דברים שכתב פרופ' סעדיה מנדל על אודות החשיבות שבראיית התמונה הכללית, המאקרו, מחד גיסא, אך גם החשיבות שאנו מייחסים לפרטים הקטנים, המיקרו, מאידך גיסא. דוגמה לכך היא גרם המדרגות המיוחד בבית ההבראה בארזה, שאנו נאבקים על שימורו; מאמר של יו"ר איקומוס ישראל פרופ' עירית עמית-כהן על פיסול בנוף חקלאי כדרך לעידוד שימורם של נופי תרבות, ומאמר של האגרונומית עדה ויטורנינה סגרה על גינת בית יצחק שדה ביפו; פרויקטים של שימור נידונים במאמרה של טל בן נון גלז על בתי הכנסת של העלייה הראשונה, במאמרה של אדר' נילי בראון העוסק בשיקום צריף הרכבת בקריית מוצקין על ידי רכבת ישראל, ובמאמרה של אדר' ליבנה שואף-רוח המתמקד בשימור בית כרמלה ואברהם שבת בכפר-סבא; לצד כל אלו נחשפת הפעילות החינוכית הענפה של המועצה בעדכונים מתחום חינוך ואתרי מורשת ובמאמרם של ד"ר אבי ששון וגד סובול על מיזם חינוכי באשקלון; מהמחלקה ליחסים בינלאומיים נמסר מידע על אודות שיתופי הפעולה עם גורמים בארץ ובחו"ל ועל מחנות השימור, הזוכים להצלחה רבה. במדורו הקבוע "ארץ אהבתי" חושף ד"ר מרדכי נאור פרשות עלומות, והפעם על "הצהרת מאריי", שהקדימה את הצהרת בלפור. במדור החדשות תמצאו סקירה של חלק מהפעילויות המגוונות שאנו מקיימים: כנסים ואירועים להנחלת השימור והמורשת, נושאי פיתוח ושימור פיזי כגון גמר שימור ופיתוח גבעת הקרב ביד מרדכי, שימור בית הבוץ (בית המנהלה) במחנה העובדים שבמפעל האשלג בסדום; שיקום מוצב "הפעמון" - התופס חלק חשוב במורשת הקרב של סירת החטיבה הירושלמית במלחמת ששת הימים בפיקודו של המ"פ יוסי לנגוצקי; בית הכנסת בפקיעין ומרכז המבקרים בבית זינאתי, בשותפות עם ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת; עבודות הכנת תיק תיעוד בבית הכנסת הישן בכפר התימנים בסילוואן שבירושלים ועוד. כן נחשפים בגיליון זה מבחר ספרים חדשים שהשקנו במסגרת הספרייה שלנו ע"ש יהודה דקל, וכן גיליון מס' 6 של "אתרים - המגזין" בעריכתה של פרופ' עירית עמית-כהן. תודה מיוחדת לעובדי המועצה לשימור אתרים ולמנהלים במחוזות, באתרים ובמטה, ולעידית מי-דן, עורכת העיתון. אז בבחינת את פתח לו - "הפליגו" לכם להנאתכם ב"אתרים".

שלכם,

עמרי שלמון

מנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

אדריכל אנטולי ברגמן | תכנון למען השימור

אדריכל אנטולי ברגמן עבד במועצה לשימור אתרים במשך 25 שנה, ובימים אלו הוא פורש לגמלאות. בשנות עבודתו העמוסות היה מעורב בעשרות פרויקטים ותכנן רבים מהם. זה זמן רב אנו מבקשים ממנו להתראיין, אך תמיד דחה את האפשרות מקוצר זמן. עתה הצליח להקדיש לנו מעט מזמנו, ואנו מביאים בפניכם בקצרה את סיפורו ודוגמאות אחדות ממגוון העבודות שביצע בארץ ובחו"ל.

שנים ראשונות | אנטולי ברגמן נולד בעיר קובישיב (סמארה) שבברית המועצות לשעבר, למשפחת אדריכלים. אביו, אביל ברגמן, נולד בעיירה בבלרוס, ובשנת 1927 החל בלימודי אדריכלות במכון לאדריכלות בעיר מוסקבה. לאחר שסיים את לימודיו האקדמיים החל לעבוד בעיר מינסק (בירת בלרוס). בשנת 1941 גויס לצבא האדום ועבד בבניית מפעלים לייצור נשק לצבא. לאחר סיום מלחמת העולם השנייה בשנת 1945 חזר האב לעיר מינסק ועבד בשחזור בתוך מפעלים שנהרסו כמעט לחלוטין במהלך המלחמה. אחיו היה אחד מהאדריכלים שתכננו ובנו עשרות מבני ציבור ומבני תרבות בעיר. שנים רבות היה יו"ר אגודת האדריכלים של בלרוס. בתו אינה, בנו אנטולי ורעייתו הלכו בדרכו, למדו והיו לאדריכלים.

עבודה בברית המועצות | אנטולי למד וסיים לימודי אדריכלות בטכניון בעיר מינסק, ולאחר מכן עבד כאדריכל בתכנון מבני ציבור, תאטראות, בתי קולנוע, בתי מלון וגם בתכנון מתחמים היסטוריים. הוא אף תכנן מרכז תרבות יהודי בבלרוס, את שימור ושיקום בית העלמין היהודי בעיר בולושין בבלרוס ועוד פרויקטים רבים ומגוונים. בסוף שנת 1991 עלו אנטולי ומשפחתו ארצה.

במועצה לשימור אתרים | בשנת 1992 פגש אנטולי את יוסי פלדמן, לשעבר מנכ"ל המועצה לשימור אתרים. פלדמן הציע לו לעבוד במועצה לשימור אתרים. מאז עבד שנים רבות למען שימור, שיקום ושחזור אתרים ומבנים מתקופת ראשית הציונות ועד שנות החמישים והשישים של המאה הקודמת. העבודה המשותפת עם בעלי מקצוע מתחום השימור העשירה את הידע של אנטולי בהיסטוריה של ארץ ישראל, בתרבותה ובמנטליות שלה, וחיצקה את אהבתו למדינה ולמקצוע. עבודה משותפת עם אנשי המועצה לשימור אתרים יוסי פלדמן, עמרי שלמון, לב מנדלבלט ז"ל, רן חדוותי, אהרון לויתן, רני אורן, זהבית רוטנברג, זהבה חכם גבאי, כרמית רפפורט ואחרים זימנה לו אפשרות לתכנן פרויקטים ייחודיים. פרויקטים ראשוניים שתכנן אנטולי במועצה לשימור אתרים היו גשר הישנה - חדר האוכל, החאן ובית הילדים; בית ליברמן בנהריה; מחנה המעפילים עתלית; מכון איילון בגבעת הקיבוצים ברחובות; אתר הפרדסנות ע"ש מינקוב ברחובות; מבנים בתחנת הרכבת ההיסטורית בכפר יהושע; תחנת הרכבת ההיסטורית בצמח; שימור ושחזור מבנים היסטוריים בחצר כנרת; המפקדה הבריטית ברמת דוד; מבנים היסטוריים במחנה העובדים בסדום; צריפים ביישובים רבים; ועוד פרויקטים רבים ומגוונים ברחבי הארץ. פרויקט מיוחד נוסף שתכנן אנטולי הוא מוזיאון "הרעות" במצודת כ"ח. גולת הכותרת של עבודתו בפרויקט זה היא גיבוש התכנית לחלופה הסופית, שנעשה בשיתוף פעולה ובעבודה צמודה עם יהודה דקל ז"ל, לשעבר יו"ר הוועד המנהל של המועצה לשימור אתרים, עמרי שלמון, מנכ"ל המועצה, יואב בן צור מחברת "יואב גרפיקה ותערוכות" ויועצים מקצועיים נוספים. בפרויקטים אחרים שיתף פעולה עם מעצבים מוזיאליים: עם סטודיו "טוקן" - אולם הקרנה ע"ש יוסף אבידר במכון איילון, האגף המשקי בחצר כנרת ומוזיאון המייסדים במעלות תרשיחא; עם סטודיו "גרופה" - בית הילדים בגשר הישנה וצריף ראשונים בחצרים. עם תום עבודתו המקצועית והמסורה למען אתרי מורשת במדינת ישראל, הנהלת המועצה וחבריו העובדים מאחלים לאנטולי בריאות,

אתגרים חדשים בדרכו החדשה, ואנו מקווים שימשיך לראות במועצה את משפחתו השנייה, כפי שהוא נוהג לקרוא לכולנו. תודה לאנטולי ודרך צלחה.

המאבק על תכנית חדשה לעיר העתיקה באר שבע

עפר יוגב - מנהל מחוז דרום

תכניות רבות היו לה לעיר העתיקה באר שבע. לא מזמן הורדה מהפקדה תכנית של משרד השיכון והבינוי לחלק ממנה - הנחל והפיקוד. לאחרונה פנתה עיריית באר שבע לאדר' דני לזר להכנת תכנית חדשה לכל העיר העתיקה. למעשה מדובר בתכנית שימור, אך יש בה דגש על זכויות בנייה מוגדלות בכל העיר. זאת משום שעיריית באר שבע גורסת כי אחת מבעיות העיר העתיקה היא שיזמים נסוגו ממנה עקב מיעוט זכויות הבנייה וריכוז גדול של מבני מורשת לשימור. על פי בקשתנו לקחת חלק בשלבי תכנון התכנית נפגשו אדר' דני לזר ויועץ השימור לתכנית אדר' אלרם שחר עם ועדת השימור הציבורית בבאר שבע ועם נציגי ועדת התכנון של המועצה לשימור אתרים. כן התקיים מפגש משותף עם מחלקת התכנון והשימור בעיריית באר שבע. לצערנו הרב, תפיסת השימור של האדריכלים אינה מקובלת עלינו. בניגוד לתפיסת עיר היסטורית, אדריכלי התכנית קבעו באופן גורף כי על כל מבני העיר העתיקה תחול בנייה לגובה עד ארבע קומות. לטעמנו, אמירה גורפת זו לא תאפשר הגנה מרבית על ערכי המקום, על שימור המבנים ההיסטוריים ועל השימוש בהם לצד הפיתוח והשגשוג. תכנית שימור של אזור כה נרחב חייבת לכלול מרכיב פיתוח מודרני. אין כוונה להפוך את הקיים למוזיאון, בעיקר לאור המצב הירוד של העיר ההיסטורית כיום. עם זאת, חשוב להגדיר מראש מהם גבולות הגזרה לפיתוח, ומהם האזורים שבהם לא ייעשה כל פיתוח מודרני. לטעמנו, חסרים בתכנית קרן שימור עירונית אשר תפעיל כלים שיבטיחו שימור מרבי, כגון בדיקת האפשרות לניוד זכויות בנייה בתמורה לשימור, וכן שיתוף של תושבי העיר בתהליכי התכנון. אנו סבורים כי עיר בגודלה של באר שבע יכולה להרשות לעצמה תכנון מסוג אחר, כזה שייחד אותה, ושאינו תואם את גישות הנדל"ן הרווחות כיום בשוק. המועצה לשימור אתרים מציעה להכין פרוגרמה חלופית שתמקד את עקרונות השימור בעיר העתיקה, בדומה לפיתוח מושכל של תיירות ומסחר המתקיים בהצלחה במקומות רבים בעולם.

מאבק על שימור ציר הרחוב | סיפורם של שדרות הגיבורים ורחוב אלימלך

ברמת-גן

תמר טוכלר - מנהלת מחוז תל-אביב

במהלך שלוש השנים החולפות העיר רמת-גן מקדמת תכנית שימור כוללת לעיר. כחלק מעקרונות תכנית השימור הוגדרו ברחבי העיר מתחמים לשימור, לצד האתרים לשימור. עם המתחמים לשימור נמנים מרכז העיר ההיסטורי, הר שאול והר אברהם ומורדותיהם, שכונת תל בנימין ועוד. ההכרה של הצוותים המקצועיים בצורך להגדיר מתחמים היסטוריים לשימור נבעה מזיהוי מאפיינים מתחמיים ייחודיים ברחובות העיר, המשפיעים לא פחות מהאתרים ההיסטוריים על גיבוש רוח הרחוב ואופיו. עם המאפיינים הבולטים נמנים מאפייני נוף כגון צמחייה ענפה הבונה את השלד הירוק של העיר, מהלכי מדרגות ונקודות מבט המדגישים את הטופוגרפיה של העיר בהתאמה לתכנית קאופמן ההיסטורית, וטרסות הבנויות מאבני לקט. כן ניתן לזהות במתחמים אלו אלמנטים אדריכליים, פרפורציות בנייה ושפת רחוב ייחודית. לצד הצהרת כוונות זו ועבודה נמרצת לגיבוש המלצות לשימור מתחמים אלה על ידי הצוותים המקצועיים, קודמו לאחרונה יוזמות תכנוניות פרטיות המאיימות על השלמות

המרקמית שלהם. דוגמה בולטת לכך היא מתחם הר אברהם: במהלך חודש נובמבר 2016 הגיע לפתחה של ועדת הערר המחוזית תל-אביב ערר כנגד היתר להריסה ולבנייה מחדש של מבנה בן תשע קומות בשדרות הגיבורים 1 ברמת-גן מכוח תמ"א 38. המבנה הנדון ממוקם באחד הרחובות החשובים במתחם הר אברהם בפרט, ובעיר בכלל, שכן הוא מהווה חלק מציר המחבר בין מורדות הר אברהם וגן אברהם לבין גן דוד המלך, שדרות הילד ומשם לכיכר רמב"ם בלב העיר. לאור זאת, לרחוב רגישות נופית ומרקמית גבוהה, הן ביחס להר ולנקודת המבט שהוא מזמן הן כחלק ממרכז העיר. כחלק מתפיסת מחוז תל-אביב במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל באשר לחשיבות שבשימור רוח הרחוב ומאפייניו, הוגשה לוועדת הערר המחוזית תל-אביב חוות דעת בבקשה לבטל את היתר הבנייה הנדון. בין טענותינו המרכזיות הודגשו רגישות המתחם שבו שוכנים הרחוב והמבנה הנדון, והצורך בגיבוש תכנית כוללת שתכבד את המרקם ההיסטורי בהיבט של קנה המידה של הבנייה, חתכי הרחוב, המבטים ומאפייני הבינוי.

בית ההבראה ארזה | שיקום המבנה המרכזי

איציק שוויקי – מנהל מחוז ירושלים

את המבנה הראשון, המרכזי, של בית ההבראה, שקרוי גם "הבית הלבן", עיצב האדריכל יוסף ברלין בסגנון נאו-קלאסי. חזית המבנה נבנתה בסגנון שהיה מקובל בירושלים באותה תקופה (ראשית שנות העשרים), ועל הסגנון הנאו-קלאסי הוסיף ברלין מעטה מודרני. את הבניין מעטרים עמודים דוריים, ובכל אחת מן הקומות בולטת אכסדרת עמודים עגולה. אופיו הייחודי של הבניין הביא להכרזתו כמבנה לשימור, ובמסגרת תכניות הבנייה במקום ניתן המבנה למועצה האזורית מטה יהודה. הבניין הוא בן שתי קומות עם כיפה מעל לכניסה הראשית. בקומה התחתונה שוכנים הכניסה הראשית וחדרים, ובקומה העליונה נמצאים חדרי האירוח. זהו בניין סימטרי המורכב מחלק מרכזי עגול, שממנו מסתעפים שלושה אגפים: שניים לצדדים ואחד לאחור. הכניסה למבנה המרכזי היא שילוב של אלמנטים נאו-קלאסיים: הבנייה המסיבית מאבני גזית ושתי קומות העמודים הדוריים יוצרות תחושה של מונומנטליות. פרטי הבניין הם קלאסיים מובהקים. עם מכירת השטח לחברת אזורים העבירה המועצה האזורית מטה יהודה את המבנה לרשות היישוב מוצא עילית לשימוש ציבורי. אולם תכניות היישוב מבקשות להקים בקומה התחתונה אולם גדול שמכיל כ-250 מקומות, ולשם כך יש להרוס את החללים בקומה הראשונה ואת גרם המדרגות הנאו-קלאסי של המבנה. המועצה לשימור אתרים ואדריכל השימור גיורא סולר, המלווה את עבודות השיקום, מתנגדים להריסת גרם המדרגות ההיסטורי, ומציעים חלופה שלפיה יוקם אולם המכיל 150 מקומות בלבד.

בית הרב קוק | התנגדות לתוספות בנייה בחצר

איציק שוויקי – מנהל מחוז ירושלים

הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שהיה רבה הראשי של ארץ ישראל, קבע את משכנו בשכונת החצר בית דוד בשנים 1923-1935. לצורך מגוריו הושלמה הקומה באגף המערבי של הבניין בשנת תרע"ט (1919), אז חזר לארץ ישראל בעקבות הזמנה לכהן כרבה הראשי של ירושלים. מיד לאחר בואו החל ליזום את הקמתה של הרבנות הראשית לישראל, כדי שתהיה המוסד הדתי העליון ליהודי הארץ והתפוצות. בשנת תרפ"א (1921) נוסדה הרבנות הראשית, והוא נבחר לרב הראשי האשכנזי הראשון (לצד הראשון לציון, הרב הספרדי

הראשי, יעקב מאיר). על פי תפיסתו וביוזמתו הייתה הרבנות הראשית מעורה בכל תחומי החיים בארץ. הרב קוק נפטר בג' באלול תרצ"ה, 1 בספטמבר 1935. בספטמבר 2014 ביקש ההקדש האשכנזי מעיריית ירושלים הקלה לתוספת שתי קומות לתכנית בניין עיר מס' 3623 משנת 1995. תכנית זו התירה להקים בחצר בניין חדש בן שלוש קומות, ואישרה תוספת קומה לשכונת בית דוד (בירושלים בשנת 1995 עדיין לא הייתה מודעות לשימור). בית הרב קוק כלול בתכנית בניין עיר מונומנטים מס' 2079 סעיף 53, שבה נאמר במפורש שלא ניתן לשנות את מראהו של בניין המיועד לשימור, כולל שינוי בצורתו החיצונית. מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל מתנגדת למתן הקלות לתוספת שתי קומות, ומבקשת מממשלת ישראל לבצע חילופי שטחים עם ההקדש האשכנזי. בכך תישמר לדורות הבאים החצר ההיסטורית, שבה קיים הרב יצחק הכהן קוק אספות בהשתתפות קהל רב.

מחוז ירושלים

איציק שוויקי – מנהל מחוז ירושלים

סיורים במחוז | בחודשים האחרונים נערכו במחוז כמה סיורים בהשתתפות מנכ"ל המועצה לשימור אתרים עמרי שלמון. במועצה האזורית מגילות סיירו בשני אתרים: בית המלון ההיסטורי בקליה ושרידי קיבוץ בית הערבה. אדריכל השימור אורי פדן הזמין אותנו לראות את עבודות השימור שנעשות במסגרת הקמת מלון פוטין בחצר סרגיי שבמתחם מגרש הרוסים בירושלים. במסגרת הקמת מרכז מבקרים בבית הכנסת ההיסטורי של כפר התימנים, שנמצא בסילוואן, ביקרנו בשרידי היישוב ובבית הכנסת. מרכז המבקרים שיקום באתר יספר את סיפור עלייתם של התימנים לירושלים בסוף המאה ה-19.

מוצב הפעמון | במסגרת אירועי חמישים שנה לאיחוד ירושלים המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, וציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת משקמים את מוצב הפעמון - אתר הנצחה ללוחמי "הסיירת הירושלמית" ופלוגת הטנקים הירושלמית שכבשו מוצב זה, שהיה מוצב פלוגתי מבוצר של פלוגה ירדנית, בקרבות פנים אל פנים ב-5 ביוני 1967. האירוע לרגל חנוכת האתר יתקיים ב-25 מאי 2017 בהשתתפות נשיא המדינה ראובן ריבלין, חיילי החטיבה, ילדי קיבוץ רמת רחל ואורחים נוספים.

תיעוד | מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל סיימה להכין סקר ותיקי תיעוד במחוז: א. סקר יישובי המועצה האזורית גוש עציון, על ידי אדר' משה שפירא. ב. תיק תיעוד תחנת רכבת בר גיורא, על ידי אבנר אופק, אורית אופק פיידמן, אופק אדריכלים. ג. תיק תיעוד כפר התימנים ובית הכנסת בסילוואן (כפר השילוח), על ידי אדר' משה שפירא.

מחוז דרום

עפר יוגב – מנהל מחוז דרום

בית הבוץ – מחנה חברת האשלג בסדום | במסגרת המשך עבודות השימור והשיקום של מחנה חברת האשלג בסדום מסתיימות בימים אלה עבודות ההצלה של מבנה בית המנהלה, הבנוי לבני בוץ מקומי (חוואר) ומטויח בטיח. עבודות ההצלה כללו תיקונים של הקירות, תיקון טיח, שיקום והחלפה של אגדי הגג העשויים עץ, החלפת הגג לפח גלי מגולוון (בדומה לגג המקורי) ושיקום המרפסת. בקיר המזרחי הושאר חלון ללא טיח כדי לאפשר צפייה בלבני הבוץ. העבודות מתבצעות במימון ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת ובניהול, פיקוח וביצוע של המועצה לשימור אתרים.

יד מרדכי | אתר הקרב ביד מרדכי שוקם לאחרונה במימון ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת וקיבוץ יד מרדכי, ובשיתוף משרד התרבות והספורט והחברה הממשלתית לתיירות (חמ"ת), בניהול, פיקוח וביצוע של המועצה לשימור אתרים. תכניתו הראשונית של אדר' אמנון בר אור כללה טיפול בשחזור שדה הקרב, שיקום תעלות הקשר והקמת מרכז מבקרים בן שתי קומות. בסופו של התהליך הוחלט על שיקום תעלות הקשר, כולל חידוש השבילים, הצבת מערך שילוט חדש, חידוש הגיבון וטיפול בדמויות הקרב, אך לא ישוקם מערך הקרב, שכבר נטוע בזיכרון הלאומי הישראלי.

מצפה גבולות | שלב ראשון בשדרוג האתר הסתיים לא מכבר, בעזרתם של האוצר ערן ליטווין והמעצב משה אש. הפרויקט בוצע בניהולה ובפיקוחה של המועצה לשימור אתרים, במימון ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת ומשרד התרבות והספורט, ובשיתוף קיבוץ גבולות. הכניסה לאתר הפכה לאולם מבואה; בבית הקשתות שודרגו התערוכות, הוחלפו מזגנים, חלונות החדר חופו נגד קרינה, והוחלפו התאורה ומערכת החשמל. באתר שודרג המדאפה (חדר אירוח בדואי), הוחלפה השפה החזותית (שילוט), ופינת ההתנסות באדובה (בוץ) הועברה למקום שבו מתחזקות תחושות הבידוד והמרחב. בשלב השני יטופלו המאפיינה, מפעל היהלומים ועוד.

מחוז מרכז

טל בן נון גלז – מנהלת מחוז מרכז

גדרה | רחוב הבי"ויים בגדרה נכנס לשלב עבודות הפיתוח של המרחב הציבורי. ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת הכיר בחשיבותו ההיסטורית של הרחוב, ונרתם בעזרת תקציב נדיב לשדרוג המרחב הציבורי בדגש על הפיכתו ל"מוזיאון פתוח", המדגיש נקודות עניין לאורך הרחוב. החברה הממשלתית לתיירות (חמ"ת) לקחה על עצמה את ניהול הפרויקט וגייסה צוות מוכשר של אדריכלים, אדריכלי נוף, אוצרים ומעצבים להגדרה, לתכנון ולמימוש הפרויקט. צוות היגוי שכלל נציגות מהמועצה המקומית, תושבים, אנשי מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל וצוות תכנון גיבש קונספט של שילוט נקודות עניין ובתים מיוחדים וכן הוחלט על טיפול נקודתי המדגיש את מיקום האתרים ההיסטוריים על ידי ריצוף של הרחוב. תקציב נוסף הוקדש לטיפול במבנה ההיסטורי שבו שוכן המוזיאון ולתצוגה שבו. המועצה המקומית גייסה תקציב משלים וכעת רבים הסיכויים שהטיפול במדרכות, בכביש ובריחוט הרחוב יתרחב לחלק ניכר מהרחוב.

תל מונד | בתל מונד הופקדה תכנית השימור ואף נשמעו ההתנגדויות לה. עיקר ההתנגדויות מכוונות כלפי הכללת וילה זיו וסביבותיה בתכנית השימור, וכן כלפי הכללת מגדל המים. אשר לסביבתה של הווילה, הגענו להסכמות עם המתנגדים שיאפשרו את הסרת ההתנגדות. הוועדה החליטה לתת ארכה של חודשיים לבדיקת ההיתכנות הכלכלית של התכנית לפני שתקבל החלטה בנדון.

מחוז תל-אביב

תמר טוכלר – מנהלת מחוז תל-אביב

קידום מדיניות שימור ליפו | בעת האחרונה התרבו המקרים של הריסת אתרים היסטוריים חשובים ביפו (בנק אפק בשדרות ירושלים, השנאי מבית היוצר של קאופמן) או פגיעה בהם כתוצאה מפיתוח יתר (דוגמאות: הקישלה, בית החולים הצרפתי, הקואופרטיב בשדרות ירושלים והסכנה האורבת לטרמינל הנוסעים בנמל יפו). לאור עובדה זו, ובשל חשיבותה

וייחודה של יפו, החלטנו להרחיב את פעילות המחוז שלנו בנדון. הוועדה הציבורית לשימור במחוז תל-אביב במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, לצד פעיליה, נציגי תושבי יפו ואנשי אקדמיה נוספים, פועלת לניתוח המצב, לגיבוש מתודולוגיה ולחשיבה משותפת. מטרת המאמץ היא לגבש עקרונות והמלצות טנטטיביות שיבטיחו שימור ראוי של שרידי העיר יפו ומרקמה ההיסטורי, וכן לפעול מול הרשות המקומית ורשויות התכנון ולסייע במציאת תכניות המיטיבות ככל הניתן עם המרחב ההיסטורי, בלא לפגוע בצורכי הפיתוח העירוניים.

תכניות הרבעים של תל-אביב | תכניות הרבעים של תל-אביב (רובע 3 ורובע 4) נמצאות בימים אלה בשלבי האישור הסופיים. ובינתיים, בהמשך למסמך ההסכמות של דיוני השולחן העגול שהתקיימו בהשתתפות הצוותים המקצועיים בעיריית תל-אביב-יפו, נציגי הוועד הישראלי לאונסק"ו ומועצה לשימור אתרי מורשת בישראל - מסמך שמטרתו הייתה להגן על השלמות המרקמית של העיר הלבנה של תל-אביב ועל הכרזת אונסק"ו עליה כאתר מורשת עולם - גובש לאחרונה קובץ הנחיות לעיצוב מבנים באזור ההכרזה. קובץ ההנחיות קודם על ידי הצוותים המקצועיים של עיריית תל-אביב-יפו, ובהם מחלקת השימור וצוות מרכז, וגובש על ידי אדר' קרן מטרני. הקובץ, שאושר בוועדת השימור ובוועדה המקומית לתכנון ובנייה, מבטא את העבודה המאומצת שנעשתה במסגרת דיוני השולחן העגול, ומכיר בחשיבותם של מאפייני המרקם ההיסטורי של העיר הלבנה כאחד המאפיינים העיקריים שבזכותם ניתנה הכרזת אונסק"ו.

מחוז חיפה וגליל מערבי

אדר' נעמה נאמן מזרחי – מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

פקיעין | העבודות בפרויקט השימור של בית הכנסת עומדות לקראת סיום. הרצפה נחשפה והקירות טופלו, ובאביב תבוצע שכבה אחרונה של טיח וצבע. מרכז המבקרים בבית זינאתי ובבית בן-צבי מוכן והמקום פתוח למבקרים. עבודות השימור, השחזור והנגרות בוצעו על ידי צוותי השימור של המועצה לשימור אתרים בניהולו של עדי ליבנה. עיצוב ומיצגים: חברת קומפיוגרפיק. פרויקט בית הכנסת מבוצע במימון ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת ובית זינאתי - במימון ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת והחברה הממשלתית לתיירות (חמ"ת).

בית הספר החקלאי בפרדס חנה | לאחר מאבק ארוך גובשו התיקונים גם לתב"ע של מתחם בית הספר וגם לתכנית המתאר פרדס חנה-כרכור. זאת לאחר שהתקבלו כל טענותינו לוועדת המשנה לעררים בירושלים. נערכה רשימת שימור ונקבעו מתחמים לשימור והוראות מחייבות בתכנית - לפי הדוח שלנו.

חיפה | נמשך המאבק על רשימת השימור והסקרים בעיר. מאחר שחלקים ניכרים בעיר אינם מכוסים על ידי רשימת השימור, והסקרים מתעכבים על אף ההנחיות בנספח השימור של תכנית המתאר, אנו מוצאים את עצמנו מול יזמים זריזים שמבקשים להרוס מבנים בעלי ערך אדריכלי והיסטורי. כזה הוא המקרה של המבנה ברחוב מעברות 4 בית מגורים משנות השלושים שתכנן האדריכל הידוע שמואל רוזוב. אנו נאבקים גם על מבנה אחר של רוזוב, ברחוב יצחק 5. לאור ריבוי המקרים התקיים בוועדת השימור דיון עקרוני בשאלת עתידם של מבנים מסוג זה. בעקבותיו הוקמה ועדת משנה (שבה חברה הח"מ) שבוחנת את כל המבנים ההיסטוריים המובאים בפני הוועדה לתכנון ובנייה כדי להבטיח שכל המבנים הרלוונטיים יידונו בוועדת השימור.

עתלית | בקצה מתחם הרכס בעתלית איתרנו שלושה האנגרים בריטיים שצורפו לנספח השימור של תכנית המתאר. במסגרת תכנית שכונת הרכס נהרס ההאנגר הדרומי. מבין שני ההאנגרים ששרדו, שלישי מההאנגר המערבי הגדול התמוטט בעקבות מזג האוויר ועבודות תשתית מסיביות שבוצעו סביבו בראשית חודש ינואר. כעבור חודש התמוטטה שארית הגג. המועצה האזורית חוף כרמל גידרה את האתר, ובכוונתה להפקיע את השטח ולשקם ולשמר את המבנה למטרות ציבוריות עם מעט מסחר.

מחוז צפון והעמקים

אורי בן ציוני – מנהל מחוז צפון והעמקים

פארק קריית טבעון | בפאתיה המערביות של קריית טבעון, לאורך השכונות אלרואי וקריית חרושת, מגיע לסיומו בימים אלה ביצועו של פארק חדש - להנאת המקומיים והמבקרים ביישוב. הפארק הייחודי מתבסס על ציר מורשת אורכי - הלוא הוא התוואי ההיסטורי של רכבת העמק בחלק המשתרע לאורכה של טבעון (3.5 ק"מ), ורוחבו מטרים אחדים בלבד. הפארק הוקם ביוזמת המועצה המקומית קריית טבעון (ניהול: מהנדס המועצה אדר' מריוס ראפ). המימון הגיע מרכבת ישראל ומנתיבי ישראל; מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ביצעה את שימור האלמנטים ההיסטוריים לאורך הקו בקטע זה (תחנת קריית חרושת וגשרונים למעבר מים), בניהולו של ארנון חפץ, מנהל תחום שימור פיזי במועצה ובאמצעות חברת אבנר גלעד; תכנון: משרד גרינשטיין-הר גיל.

עפולה | רכבת העמק: התחדשות מרכז העיר במרכז העיר עפולה החלו עבודות עפר במתחם תחנת הרכבת ההיסטורי. מדובר ביוזמה של עיריית עפולה להחייאת המרכז המקורי של העיר, מתחם תחנת הרכבת, שהיה נקודת המוצא בתכנונה של עפולה ובהתפתחותה. ראש העיר יצחק מירון מבקש להחיות את אחד הנכסים ההיסטוריים החשובים ביותר של עפולה, ששנים כה רבות היה חבוי ומוזנח. המתחם מיועד להפוך למתחם תרבות, בילוי ונופש עירוני ואזורי. המועצה לשימור אתרים שותפה ואחראית לביצוע שימור מגדל המים, שיספר את תולדות המתחם. המועצה אף תסייע בעיצוב תוכני המורשת בחללים שיהיו מיועדים לכך במבנים ההיסטוריים ובפיתוח הנופי. המיזם בתכנון אדר' אייל זיו ובניהול תומר חדד, מנהל החברה הכלכלית עירונית. בבסיס התכנון היה תיק התיעוד שביצע בעבר אדר' אמנון בר אור, בעת תכנון ההתחדשות של קו רכבת העמק. למימון הפרויקט שותפים משרד התרבות והספורט וציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת.

מחוז מיעוטים

אמיר מזאריב – מנהל מחוז מיעוטים

בית אוליפנט בדלית אל כרמל | כשעלה ארצה חסיד אומות העולם סר לורנס אוליפנט הוא התגורר בדלית אל כרמל עם אשתו אליס ומזכירו, הוא המשורר נפתלי הרץ אימבר, אשר חיבר את ההמנון הלאומי "התקווה". אוליפנט התגורר ביישוב בשנים 1882-1886. בשנת 1884 נבנה הבית הידוע כיום כבית אוליפנט. בספרו "חיפה" מרמז אוליפנט על תהליך התקרבות של הדרוזים אל הציונות, באומרו: "הדרוזים אט אט מהגרים להר הדרוזים, מקום שם כבר נמצאים שני שלישים של האומה שהגיעה לעצמאות למחצה. הדרוזים נטולים כל הגנה וסובלים עוולות רבות מהשלטון התורכי העושק". וברגע של התלהבות הוא כותב: "הדרוזים הם הציבור החביב ביותר שבכל תושבי ארץ ישראל". בשנת 1982, ביוזמתו של הח"כ לשעבר מר אמל נסר אלדין אשר רתם לעניין את משרדי הממשלה, הפך בית זה לבית

"יד לבנים" של העדה הדרוזית, להנצחת זכרם של החללים הדרוזים שנפלו במערכות ישראל. הבית מציג את מורשת הקרב של העדה הדרוזית, ומבליט את ברית הדמים ואת שותפות הגורל שבין הדרוזים ליהודים בישראל. עוד במתחם אולם תרבות על שם מנחם בגין ז"ל, אמפיתאטרון על שם משה דיין ז"ל, אולם תרבות ע"ש יצחק רבין ז"ל, "קיר השלום" ומבני תרבות נוספים, המאפשרים את קיומה של פעילות תרבות ענפה. עבודות השימור במתחם מתבצעות במימון ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת, ובניהול ופיקוח של המועצה לשימור אתרים, בשיתוף משרד התרבות והספורט ומשרד הביטחון - אגף משפחות שכולות. המקום עתיד לשמש מרכז מבקרים של בני העדה הדרוזית ושל מבקרים מכל רחבי הארץ, ואף לספר את סיפורו ההיסטורי של הבית.

שימור טכנולוגיות היסטוריות

רן חדוותי - רכז שימור טכנולוגיות היסטוריות

בית הבטון שעל הירקון | בית הבטון הראשון בארץ, שנבנה על הירקון בשנת 1910 היה בית משאבות. המבנה נמצא בעיצומו של תהליך שימור ועבודות לבניית המיכון. העבודות מתבצעות במפעל המתכת של גדעון יניב בנצר סירני. עד כה יצרנו את משאבות המים, ועתה עובדים על מנוע הקיטור שהפעיל את אחת המשאבות על הירקון.

הטרקטור של מאפיית אנג'ל | הטרקטור ההיסטורי של מאפיית אנג'ל שימש לעבודת המאפייה מראשיתה ולחלוקת הלחם בירושלים. עדה אנג'ל תרמה אותו למוזיאון הטרקטורים שבחצר הישנה בעין שמר. כעת הוא נמצא בסדנת שועלי שבחצר הישנה, ולאחר השיפוץ יוצב במוזיאון.

כנסים והכשרות

אלעד בצלאל, דקלה ליאני, רוני בר-נתן, נחמה אייגנר - תחום חינוך ואתרי מורשת

הכנס הארצי לאתרי המורשת

הכנס השנתי השביעי למנהלי אתרי המורשת התקיים השנה בסוף חודש ינואר במלון הולידיי אין באשקלון. בכנס השתתפו 170 מנהלים ונציגים מכלל אתרי המורשת בארץ, וכן נציגי משרדי הממשלה השונים שנתנו את ברכתם לאירוע: גלית והבה שאשא, ראשת מנהל התרבות, משרד התרבות והספורט; ראובן פינסקי, מנהל אגף בכיר מורשת, משרד ירושלים ומורשת; ושר-שלום ג'רבי, מנכ"ל רשות השירות הלאומי-אזרחי. עם המרצים נמנו פרופ' מירון ח' איזקסון, פרופ' ורד ויניצקי סרוסי והרב ד"ר בני לאו. בכנס התקיימו סדנאות פעילות בנושא הסיפור, בהשתתפות צוותי האתרים ושחקנים, וסיורים באתרי המורשת באזור: המוזיאון הפתוח בנגבה, יד לאישה הלוחמת בניצנים, אתרי המורשת ביד מרדכי ומוזיאון המים והביטחון בניר עם. בערב התקיים מופע "אין עלייך אחותי" בהשתתפות דורי בן זאב ורוביק רוזנטל. חנה אזולאי הספרי, חתמה את הכנס בחוויותיה כיוצרת מזרחית.

קורס מנהלים, נובמבר-דצמבר 2016

כמדי שנה נערך בראשית השנה קורס מקצועי. הקורס מתקיים בשיתוף ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת ומשרד התרבות והספורט. השנה לקחו חלק בקורס כ-18 מנהלי אתרים, ממגוון רחב של אתרי מורשת. את הקורס הנחתה והובילה איילת פרמן מחברת "מגוון", שחשפה בפני המשתתפים את עקרונות מודל ה"אניאגרם". עקרונות מודל אלו מזהים תשעה טיפוסים עיקריים של אנשים, המתאפיינים בהתנהלותם בחיי היום-יום, בקשרים שהם יוצרים, באופן העבודה שלהם ובדרך שבה הם מקבלים החלטות. משתתפי

הקורס הביעו שביעות רצון גדולה מאוד מהתכנים שנחשפו אליהם, מהמפגש המרתק עם מנהלים נוספים ומההיכרות עם אתרי המורשת שביקרנו בהם ועם מנהליהם שאירחו והדריכו.

התנסות בשימור: מגמה חדשה בתכנית הלימודים בתיכון בן-צבי בקריית אונו

אנו שמחים לבשר לכם על פתיחתה של מגמה חדשה לתלמידי תיכון, מבית הספר בן-צבי בקריית אונו, בה לומדים את עקרונות השימור, מתנסים בשימור פיזי ובכלל היסודות המרכיבים את עבודת השימור כדי שיוכלו ליצור בסופו של התהליך "תיק תיעוד". התלמידים מתנסים ברישום, נפגשים עם אדריכלי שימור, מסיירים עמם באתרים ולומדים על חשיבות השימור ועל אופן יישומו בשטח. בשנת הלימודים תשע"ז פועלים במסגרת התכנית יותר מחמישים תלמידי כיתות י"א וי"ב, ומובילה אותם אירית קלנר, רכזת המגמה. אנו מצפים להתרחבות התכנית בבתי ספר נוספים, עם שותפינו לתכנית - משרד החינוך, המפקחת על מגמת אדריכלות ועמותת "תעשיידע".

הכשרה למתנדבים

במהלך חודש נובמבר התקיים קורס הכשרה למתנדבים הפועלים בארכיונים ועוסקים בתיעוד של אתרי מורשת, שכלל נושאים שונים מעולמו של הארכיונאי: חוק הארכיונים, רישום חומר ארכיוני, היבטים משפטיים בעבודת הארכיון, דיגיטציה של חומרי ארכיון והנגשה לציבור, תיעוד בעל פה ועוד. הקורס התקיים בשיתוף האיגוד הישראלי לארכיונאות ולמידע, במסגרת מערך "מתנדבים למורשת" ע"ש אורי אורבך שמפעילה המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. המומחים השונים סיפרו כי המילים ארכיון, ארכיב וגנזך הן מילים שונות לאותו הדבר, שמקורן בשפות שונות (יוונית, לטינית ופרסית, בהתאמה). בעת ביקור בארכיון ראשון לציון מצא עמי שידלוביציקי, רכז המתנדבים של פורום מושבות יהודה, את כרטיסי הרישום של משפחתו במפקד ההיסטורי של העיר. המעוניינים להתנדב באתרי המורשת מוזמנים ליצור קשר עם תחום חינוך ואתרי מורשת, טל': 03-5086620

גרעין אתרי מורשת

בשנת תשע"ז משרתים בגרעין אתרי המורשת שמפעילה המועצה לשימור אתרים בשיתוף משרד החינוך, רשות השירות הלאומי-אזרחי וציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת קרוב לשלושים בני ובנות שירות לאומי. השנה, יותר מאשר בשנים קודמות, בני ובנות השירות הנמצאים בשנת שירותם השנייה לקחו על עצמם פרויקטים מיוחדים המקדמים את האתר, והם משמשים בתפקידים בכירים יותר. כך למשל אלה וירדן, המשרתות במרכז הדרכה כינרת, לא רק מנחות מפגשי יהודים-ערבים באתר, אלא גם מרכזות אותם ונושאות במלוא האחריות להתנהלותם. דוגמה נוספת נראה במרכז הדרכה עתלית, שם מדריכות בנות השירות בשלל שפות: עברית, אנגלית, צרפתית, רוסית ואפילו נורווגית. המדריכים שזו שנתם הראשונה היטיבו אף הם להשתלב בהדרכה, ואנו מקווים לראות אותם אתנו גם בשנה הבאה לפחות.

מעגל הדרכה תשע"ז - נגיש לכל

מעגל ההדרכה של שנת תשע"ז בנושא הנגשה קוגניטיבית נפתח בחודש דצמבר 2016, בהנחיית אביגיל הירש - אמנית, אוצרת ומנחה המתמחה בהנגשת תוכני תערוכות ומוזיאונים לאוכלוסיות עם מוגבלויות קוגניטיביות ו/או חושיות. המעגל כולל חמישה מפגשים לאורך השנה, במפגש המבוא פגשו המשתתפים את מרגלית טובי, לקוית ראייה, ואת לימור אשכנזי

שמתניידת באמצעות כיסא גלגלים. כל מפגש יעסוק במוגבלות אחרת, ויסייע לרכזי ההדרכה בבניית מערכי הדרכה שיתאימו לכל האוכלוסיות.

בית ספר מצייר

ד"ר אבי ששון – החוג ללימודי ארץ ישראל, המכללה האקדמית אשקלון

גד סובול – היסטוריון ונאמן שימור, אשקלון

את תפקיד השימור של מורשתה התרבותית וההיסטורית של העיר הפקדנו בשלב זה בידי בני הנוער. אשקלון הייתה מחלוצות שילוב בני נוער בשימור אתריה ההיסטוריים, שילוב שהתבטא בתכנית לימודים מובנית רב-שנתית

אשקלון היא עיר בת יותר מ-4,000 שנים, עיר רבת נופים ואתרים מרצף התקופות ההיסטוריות, ומהווה "מעבדה גאוגרפית-היסטורית" ו"מוזיאון פתוח". אתרים ארכאולוגיים נסתרים שאנו יודעים עליהם מהספרות ממתנים לחשיפה, ואכן נחשפים אט-אט בחפירות הצלה שעורכת מדי פעם רשות העתיקות. אשקלון נתייחדה גם במגוון הנופי שלה: חוף ים, מצוק כורכר, חוליות, צמחיית חולות ועצים היסטוריים רבים. כל אלה שלובים בנופיה, וחלקם אף מוזכרים בספרות הנוסעים מימי הביניים. לכל אלה הצטרפו סיפורי הראשונים, שבנו את העיר ופיתחו אותה עד להיותה עיר ואם בישראל. והסיפורים נותרו: סיפורי המעברות, סיפורי ראשית החינוך, התעשייה והמלאכה, הבריאות, המלונאות והתחבורה. את תפקיד השימור של מורשתה התרבותית וההיסטורית של העיר הפקדנו בשלב זה בידי בני הנוער. אשקלון הייתה מחלוצות שילוב בני נוער בשימור אתריה ההיסטוריים, שילוב שהתבטא בתכנית לימודים מובנית רב-שנתית, מלווה בחסות אקדמית של כותבי מאמר זה. המטרה הייתה שילוב של התלמידים בפעילויות שימור, בצד הקדשת שעות לימוד להכרת תולדותיה של העיר ומורשתה התרבותית. מלכתחילה הושם דגש על פעילויות המשולבות בעבודות חקר בכלים אקדמיים. המיזם התרכז לא רק בשימור אתרים בנויים, אלא התפרס לכל רוחב היריעה של המורשת התרבותית לצד זו הבנויה. בתשע"א נפתח בית הספר החדש מקיף ה' דרכא ובו שבע כיתות ז'. מנהלת בית הספר דליה רחמים החליטה למתג את בית הספר כמוסד המאמץ אתרים היסטוריים ופועל למעורבות קהילתית. המוטיב המרכזי הוא אימוץ אתר היסטורי, פעילות הכוללת למידה, פעילות והפצת הידע הנצבר. עם הזמן הצטרפו למיזם עוד שלושה בתי ספר, וכל אחד מהם עוסק בפן אחר של חקר ושימור מורשת העיר. מקיף ה' נותר החלוץ ורב המעש מכולם. עם מיזמיו נמנים טיפוח וחקר חלקה היסטורית בגן לאומי אשקלון ועיסוק בשימור אתרים. לכל אלה נוסף בשנת הלימודים תשע"ה מיזם חדש - ציור אתריה של אשקלון. בהדרכת המורות לאמנות - ורד אלמוג, מלי ממן ואילה מצגר - נחשפו תלמידי המגמה לאמנות בבית הספר לאתריה ההיסטוריים הציוריים של שכונת מגדל. לאחר שלמדו את תולדות השכונה הם סיירו בליווי הכותבים בעיר, התרשמו מיופיים של הבתים והסמטאות, שכל אחד מהם בעל ייחוד ארכיטקטוני וציורי. הם רשמו את מה שראו עיניהם, ובכיתות העלו זאת גם על המחשב. תלמידים אחרים במגמה ציירו ועיצבו מיצגים בנושא האדם ועולמו. בשנת הלימודים תשע"ו התרכזו התלמידים בציור פרטים אדריכליים: ידית של תריס, סורג של בית, טיח שהתקלף וחשף את לבני הכורכר ומוטיבים דומים. בשנת הלימודים הנוכחית הודפסו כמה מן הציורים על גבי אריחי קרמיקה ויותקנו בשכונת מגדל, כל ציור על האתר המתואר בו. קבוצה אחרת תלקט מסיפורי השכונות ותעצב גלויות דואר צבעוניות המאפיינות אותן. התלמידים נחשפים לעברה המפואר של העיר בדרכים שונות - באמצעות פעילות שימור, בהאזנה לסיפוריהם של האישים שעיצבו את העיר ובתיעודם, או

כשמתגלים לעיניהם נופיה העירוניים ומרחבי הטבע הייחודיים שלה. מטבע הדברים, הנערים והנערות משתפים את הוריהם ברשמיהם, ומעגל התושבים הנחשפים ליופייה ולמורשתה של העיר מתרחב והולך. ועל כך ברכה לתלמידים ולמוריהם ותודות לדפנה ביטון, מנהלת המחלקה להתנדבות נוער בעירייה, המלווה את המיזם מראשיתו. את תפקיד השימור של מורשתה התרבותית וההיסטורית של העיר הפקדנו בשלב זה בידי בני הנוער. אשקלון הייתה מחלוצות שילוב בני נוער בשימור אתריה ההיסטוריים, שילוב שהתבטא בתכנית לימודים מובנית רב-שנתית {האיורים באדיבות בית ספר מקיף ה', דרכא אשקלון}

בתי כנסת של העלייה הראשונה במחוז מרכז

טל בן נון גלז – מנהלת מחוז מרכז

אחרי 130 שנה שבהן בתי הכנסת הראשונים של מושבות העלייה הראשונה כמעט שלא טופלו, ואם טופלו - לא היה זה בגישה שימורית, עלה הצורך לטפל בהם בצורה יסודית ונכונה. בשנים האחרונות הוחל טיפול בשישה בתי כנסת כאלו במחוז מרכז: בראשון לציון, בפתח-תקוה, בנס-ציונה, במזכרת בתיה, ברחובות ובגדרה. רובם תועדו בצורה יסודית ומקיפה, חלקם כבר נמצאים בשלבי שימור מתקדמים (רחובות וראשון לציון), וחלקם בשלבי תכנון (נס-ציונה, מזכרת בתיה ופתח-תקוה). סיור שנערך לאחרונה בארבעה מבתי הכנסת האלו פורס תמונה רחבה של ארבע גישות אדריכליות שונות לשימור בתי כנסת מתקופות דומות. ההבדלים בגישות נובעים בעיקר ממידת המעורבות של קהילת המשתמשים ומתצורתו המקורית של בית הכנסת, אבל גם מגישתם של המתכננים ופרנסי העיר.

רחובות

בבית הכנסת ברחובות השינוי החיצוני הוא הניכר ביותר, אבל הוא מורכב מתוספות מודרניות מובחנות מאוד מהמקור, שנשמר בקפדנות. בית הכנסת (אוהל שרה), שנבנה ב-1903, בנוי כורכר ונמצא בשלבים אחרונים של שימור המעטפת החיצונית. הוחלף כל הטיח, טופלו המישקים והמסד, והוחלפו כל הפתחים בחלונות העץ לפי המקור. הפרויקט מתבצע במימון ובשיתוף פעולה עם ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת, משרד התרבות והספורט ועיריית רחובות, בניהול, פיקוח וביצוע של המועצה לשימור אתרים.

ראשון לציון

בראשון לציון ההחלטות השימוריות יצרו "שעטנז" של תקופות, אבל ניכר ניסיון כן לשמור על שינויים מינימליים במבנה. בית הכנסת נבנה בשנים 1885-1889 במימון הברון רוטשילד, והוא בנוי כורכר. השימור שמרני למדי, ללא תוספות חדשות מלבד מעלית. המבנה, ששומר בשלב א' בחלקו החיצוני, מצוי כעת בשלב ב' - טיפול בחלקו הפנימי. טיפול זה כולל חשיפת ציורי קיר, חשיפת רצפת העץ המקורית וחידושה, והנגשה על ידי מעלית חיצונית. הפרויקט מתבצע בעזרת מימון ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת ועיריית ראשון לציון. נס-ציונה בית הכנסת של נס-ציונה, שנבנה ב-1927, בנוי בחלקו התחתון (בית העם) מכורכר ובחלקו העליון מלבני סיליקט ובטון. תכנון השימור הוא השמרני ביותר ואינו מכניס שום שינוי חיצוני. כמעט כל השינויים הפנימיים מטרם לחזור למצב הראשוני.

מזכרת בתיה

בית הכנסת של מזכרת בתיה נבנה ב-1927 במימון הברון רוטשילד במקום בית הכנסת הראשון ביישוב. מצבו הקונסטרוקטיבי בעייתי ביותר, וכרגע הוא סגור ומוכרז מבנה מסוכן.

כאן ההתלבטות באשר לתכנון השימור היא הקשה ביותר, שכן במקום יש קהילה מעורבת ביותר שבית הכנסת משמש לה מרכז רוחני ודתי. הבנייה המקורית יצרה בעיה של עזרת נשים קטנה מאוד, לא נגישה, ואינה מאפשרת תצפית על חלל בית הכנסת. ההתלבטות השימורית היא אם לאפשר שינויים שיפתרו (חלקית) את מצבה של עזרת הנשים, אבל ישנו את קונסטרוקציית הגג ואת קמרון החבית הפנימי. התכנון במקום עדיין בעיצומו. שני בתי כנסת שלא נכללו בסקירה עוברים גם הם סוג של טיפול מינימלי:

פתח-תקוה

בית הכנסת בפתח-תקוה עובר בימים אלה תהליך שימור חלקי הכולל בין היתר החלפת חלונות וטיפול בטיח, כדי לטפל בבעיות שונות במבנה. זהו רק חלק קטן מתכנית השימור הכוללת שהוכנה למבנה.

גדרה

בגדרה לא נעשה בינתיים דבר לטובת תכנון שימור בית הכנסת. בימים אלה מחליפים את הטיח בחזית בית הכנסת במסגרת עבודות הקמה של מוזיאון פתוח ברחוב הביל"ויים הכוללת גם הנגשה ופיתוח כיכר להתכנסות קהל בחזית בית הכנסת. הפרויקט מתבצע בהובלת ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת, החברה הממשלתית לתיירות (חמ"ת) והמועצה המקומית גדרה.

הצריף והרציף | תחנת קריית מוצקין

אדר' נילי בראון - בראון-שלומי אדריכלים

הנוסע ברכבת בקו חיפה-נהריה יבחין אולי שבתחנת קריית מוצקין המודרנית מתבלט לפתע צריף ירוק עם גג אדום, וחדי העין ישימו אולי לב שהצריף ששכן בקצה הרציף נעלם והופיע מחדש בקצה הנגדי. צריף זה הוא מבנה התחנה ההיסטורי של קריית מוצקין. הצריף הוקם בתקופת המנדט, בשנים 1937-1939. קדמה לו התחנה שנקראה אז "סביניה", שהוקמה כדי לשרת את המתישבים והעובדים בחוותם של אפרים וסבינה כץ. לאחר הקמת קריית מוצקין (1934) הוסב שם התחנה בהתאם. הצריף ומבנים נוספים שימשו את התחנה עד סוף תקופת המנדט. צריף העץ הוא אולי השריד האחרון מסוגו שלא נהרס, ומהווה דוגמה לטיפוס תחנה זה. שטחו כ-30 מ"ר, בשני מפלסים - תא לקופאי ותא איתות - וצמודה לו סככת המתנה ששטחה כ-60 מ"ר.

בזמן מלחמת העולם השנייה הוקם מערך מחנות בריטיים באזור קריית מוצקין וקריית שמואל. מחנות אלו תפקדו כחלק מהמערך הלוגיסטי הענק של האימפריה הבריטית בארץ ישראל בכלל, ובמפרץ חיפה בפרט. כך הפכה תחנת מוצקין לתחנת מסעף לשלוחות מסילה שהובילו ציוד ואספקה למחנות הצבא. נוצר צורך ב"תא איתות", והוא נבנה כחלל מוגבה שרצפתו היא מעין במת עץ. בחלל שבינה לבין הרצפה היצוקה הותקנה מסגרת השילוב, ששלטה על האיתות ועל מפלגי המסילות. במפלס התחתון, מאחורי אשנב מסורג, ישב הקופאי. הצריף המשיך למלא את ייעודו גם לאחר הקמת המדינה. במשך השנים נהרסו כל שאר המבנים שהיו בתחום התחנה. האחרון שבהם, מבנה המגורים של מנהל התחנה, נהרס כשהוקמה התחנה החדשה באמצע שנות התשעים. הרציפים החדשים נבנו במפלס גבוה, ש"קבר" את החלק התחתון של הצריף והסככה. במסגרת עבודות שדרוג ובנייה מחדש של תחנת קריית מוצקין נדרשה רכבת ישראל לכלול בתכנון החדש את הצריף והסככה

ולשמרם. כשהגענו, אדריכלי השימור, לתעד את המבנה, גילינו לשמחתנו שלמרות שינויים שנעשו, מערכת האיתות נשארה במקומה, וכן חלק מחיפויי העץ, חלונות העץ, קופת הפלדה, הספסל ועוד. בשל צורכי התחנה החדשה ומגבלות שונות לא ניתן היה לשמר את הצריף במיקומו המקורי. לאחר התלבטויות וויכוחים הוחלט להעתיק אותו לקצה הנגדי של הצריף, בחלקה הצפוני של התחנה החדשה, ולשחזרו כ"תמונת ראי". מדוע? ה"וויתור" על העיקרון של שימור במקום המדויק ובמצב המקורי נעשה כדי שהסכנה תוכל להוות חלק המשכי לרציפי התחנה, ותמשיך לשמש מקום מיוחד להמתנת הנוסעים. כך יהווה הצריף חלק אינטגרלי ומשמעותי בתחנה החדשה, והנוסעים בתחנה ואחרים יוכלו להכיר את סיפורה ההיסטורי. ההחלטה לפרק ולהקים מחדש בלי לוותר על שימוש במקסימום חומר ואלמנטים מקוריים הציבה אתגר תכנוני לא פשוט. חלקי עץ שהיו במצב גרוע ומתפורר הוחלפו בחדשים, ונעשו התאמות קלות לתקנים עכשוויים. לפני הפירוק מוספרו כל לוח ולוח וכל אלמנט ואלמנט, כדי שימצאו את מקומם המתאים בזמן ההרכבה. עבודת שחזור כזו מהווה אתגר קשה גם לקבלן המבצע. נדרשים סבלנות, הרבה רצון טוב ומקצועיות, והקבלן "שלנו" עומד בכך בכבוד. מן הראוי לציין כי מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל העניקה ייעוץ, ליוותה את הפרויקט מראשיתו ולקחה חלק בלבטים ובתהליך קבלת ההחלטות של המתכננים, אנשי רכבת ישראל וצוות מוזיאון הרכבת. התחנה כולה עדיין בשלב הביצוע, אבל הצריף כבר מורכב במקומו - מחופה, מקורה, צבוע, בדרך להשלמת הפרטים הקטנים. חשוב מאוד לא להותיר מבנים לאחר שימורם ללא שימוש, ולכן נשאלת השאלה - מה יקרה בעתיד בתוך הצריף? למה יוכל לשמש? כיצד להביא לכך שהמאמץ שהושקע בו לא יהיה לריק? כרגע הצריף משוחזר ללא ייעוד חדש, אבל במחשבה לעתיד הוכנה בשחזור זה תשתית להקמת תצוגה קטנה לתולדות התחנה בקריית מוצקין. גם ללא שימור, תחנת הרכבת וסיפורה היו נקודה קבועה במסלול סיורי מורשת מקומית. ראוי ומתאים יהיה לאפשר כניסה מאורגנת לצריף התחנה. הקירות ישמשו לתצוגה, סרטון יספר את ההיסטוריה של התחנה, של הקו ההיסטורי לביירות ולטריפולי, וגם את סיפור תהליך השחזור והשימור. דמויות הקופאי והאתת יוצבו במקומן, ואפילו הנוסעים הממתינים יוכלו לראותן דרך החלונות. מנופי האיתות יוחזרו לתפקוד וניתן יהיה להדגים את השימוש בהם. נקווה שלאחר המאמץ הגדול שהשקיעה רכבת ישראל בשיקום המבנה ימצא מי שירים את הכפפה וישלים את הפרויקט היפה, שכבר עומד בפני סיום.

שימור בית כרמלה ואברהם שבת | בית הומינר בכפר-סבא

אדר' ליבנה שואף רונן – שואף רונן אדריכלים בע"מ, יועצת שימור לעיריית רחובות ולעיריית פתח-תקוה

בית כרמלה ואברהם שבת, בעבר בית הומינר ממוקם ברחוב רוטשילד, בלב ההיסטורי של כפר-סבא. המבנה אופייני לסגנון הבנייה שהיה נהוג במושבות העבריות בראשית המאה ה-20, במיוחד בשלב התבססות היישוב: מבנה בן שתי קומות וגג רעפים המוגבה ממפלס הרחוב וכולל חצר קדמית מגוננת וחצר אחורית רחבת ידיים. המבנה נמצא ברשימת המבנים לשימור של עיריית כפר-סבא.

לפי מסמכים היסטוריים, בשנת 1929 היה באתר מבנה בן קומה אחת, ובאותה שנה הוגשה בקשה להיתר לתוספת קומה. ברישום בריטי משנות השלושים כתוב כי הבעלות היא של דוד יצחק הומינר ויורשיו. במהלך השנים עבר המבנה כמה שינויים ותוספות, ובסיומם היה לבית בן שתי קומות, בעל גג רעפים הבנוי סביב חצר פנימית. מרפסת מקורה מקיפה את כל

החזיתות הפונות אל החצר הפנימית. גם השימוש שנעשה במבנה היה מגוון - מגורים, בית ספר ומסחר. בשנת 2015 נרכש המבנה ההיסטורי על ידי שבת קפיטל הולדינגס בע"מ בבעלות חזי שבת, אשר קרא למבנה על שם הוריו, כרמלה ואברהם שבת. הבעלים החדש פעל לשימור האתר על בסיס תיעוד שנעשה למבנה ולסביבתו. על תכנון ושימור המבנה הופקדו אדריכלית ליבנה שואף רונן, מהנדס מאיר רונן ומנהל הפרויקט אלון שבת. מלאכת השימור נראתה בראשיתה כהליך המוכר של שימור מבנה, אך התגלתה כמשימה מורכבת לאור השינויים וחומרי הבנייה הרבים שמהם המבנה בנוי, וכן בשל מצבו הפיזי הירוד. בתהליך השימור שוקמו ויוצבו קירות, חוזקו המרפסות וטופלו המעקות המקוריים שלהן. חלונות, דלתות ותריסי עץ שוחזרו על פי פרטי נגרות מקוריים. במבנה נמצאו גם אריחי ריצוף מעוטרים וציורי קיר מתקופות ומסגנונות שונים, כולם במצב השתמרות ירוד. פרטים אלו שוקמו או שוחזרו. נוסף לכך נדרשנו למציאת פתרונות תכנוניים רבים שיאפשרו שימוש מותאם במבנה בלי לפגוע באותנטיות שלו. שימור המבנה נשלם בחודש ספטמבר 2016, לאחר עבודת שימור מאומצת שנמשכה יותר משנה. בקומת הקרקע ובחצר רחבת הידיים נפתח בית קפה המאפשר לתושבי כפר-סבא ולקהל הרחב ליהנות מיופיו של המבנה, ולהיחשף לנושא השימור ולהיסטוריה של עירם.

פיסול בנוף כפרי-חקלאי-תרבותי | אמצעי לחשיפת ערכים ולעידוד שימורם של נופי תרבות

פרופ' עירית עמית-כהן - יו"ר איקומוס ישראל, ראש תחום שימור ופיתוח נוף ונכסי תרבות, המחלקה לגאוגרפיה וסביבה, אוניברסיטת בר-אילן

הגישה המצביעה על חשיבות השטחים הפתוחים, בעיקר אלה המאופיינים במגוון נופיהם הטבעיים, איננה מנותקת מהתפתחות הדרישה לשמר נופי תרבות, ובאלה נופים תרבותיים-חקלאיים, שדות, מטעים, יערות נטועים ומרקמים כפריים. שימורם של אלה וגם של אלה מתבסס על ערכיותם הגבוהה. בנוף הטבעי אלה ערכים טבעיים שהוכרו חשיבותם וזכאותם לשרוד גם עבור הדורות הבאים; ובנוף התרבותי החקלאי אלה הערכים ההיסטוריים, חזותם ועיצובם של הנופים, פריסתם הייחודית במרחב, תפקידם לייצג התפתחויות טכנולוגיות ותפיסות אידאולוגיות ותרבותיות. פיסול בנוף כפרי-חקלאי-תרבותי | אמצעי לחשיפת ערכים ולעידוד שימורם של נופי תרבות פרופ' עירית עמית-כהן - יו"ר איקומוס ישראל, ראש תחום שימור ופיתוח נוף ונכסי תרבות, המחלקה לגאוגרפיה וסביבה, אוניברסיטת בר-אילן ככלל, נוף כפרי-חקלאי מוגדר כנוף שנוצר בעקבות פעילות חקלאית, מסורות ואורחות חיים של קהילה כפרית שעיקר תעסוקתה בחקלאות או בפעילות הנובעת ממנה (פליישמן, 2009; קפלן, רינגל ואמדור, 2009). במהלך השנים נעשו ניסיונות שונים להגדיר ולמייין נופים אלה כדי להקל את תכנונם ופיתוחם, אך גם כדי להכיר בחשיבותם ובצורך לשמרם. כך למשל, באנגליה פותחה בשנת 1999 שיטה לסיווג נופים כפריים על בסיס תכנית שפיתחו מוסדות האיחוד האירופי בשנות התשעים. השיטה, שאומצה על ידי האנגלים, ייחסה משקל רב למאפייני תכנית: דפוסי יישובים, סוגי חוות, דפוסי שדות, תשתיות ומתקנים חקלאיים, מורשת תרבותית כפרית בנויה (Draft national landscapes Typoogy, 1999). המניע לגיבוש השיטה היה רצונה של רשות המרחב הכפרי הבריטי (Agency Countryside) (לשמר את הדימוי המרכזי של אנגליה כארץ של נופים כפריים-חקלאיים. לטענת הרשות, באמצעות הדימוי הכפרי תקודם התיירות ותחזק ההזדהות של האוכלוסייה עם המדינה ועם נופיה, המשדרים יציבות והמשכיות. רשות הגנים הלאומיים של ארצות הברית (National Parks Authority) מיינה גם היא את נופי תרבותה, נופים שמתקיים בהם מפגש בין הנוף

הטבעי ליצירה התרבותית. מיון זה התבסס על החלטת ועדת המורשת העולמית שבחסות ארגון אונסקו (משנת 1992) לא להסתפק בהגדרה נפרדת למורשת תרבות ומורשת טבע (World cultural heritage and natural heritage, 1972) אלא לצרף הגדרה חדשה, "נוף תרבות": "נופים המייצגים שילוב של נופי הטבע והיצירה התרבותית מעשה אדם". בארצות הברית הדגיש המיון את הממד ההיסטורי ואת המאפיינים הנופיים והציג חלוקה ל-11 רכיבים: שימושי קרקע ופעילויות; ארגון מרחבי-צורני; התאמה לסביבה הטבעית; מסורת מקומית; דרכים; תיחום וגבולות; צמחייה הקשורה בשימושי קרקע; מבנים; מקבצים; שרידים ארכאולוגיים; פריטים (small-scale elements): שבילי מרעה, גדרות, מצבות, אבני דרך, מחצבות עזובות וכו' (Birnbaum & Asla, 1994).

בהגדרות השונות הנוף הכפרי-חקלאי הוא לרוב נוף תרבותי ורנקה. לשימורו סיבות חברתיות, תרבותיות, סביבתיות, חווייתיות וכלכליות, ולאחרונות מצטרפת ההכרה שנוף זה הוא מוצר תיירות - יעד לפעילויות נופש ולחוויה. הביקוש לנוף כפרי-חקלאי והקריאה לשימורו תרמו להתייחסות אליו כאל תופעה ייצוגית שתפקידה גם לבטא ערכים וגם לשמש אמצעי להעברת מסרים. רב-תפקודיות זו הובילה להתפתחותו של זרם "אמנות האדמה" - תת-זרם באמנות המינימליסטית (סגנון אמנותי המדגיש את הצורות והארגון הגאומטרי, את השימוש בטכנולוגיות חדשות ובמוצרים תעשייתיים). אמנות זו מדגישה את הקשר בין האדם לבין סביבתו, על נופיה הטבעיים והתרבותיים. אחד התחומים הבולטים באמנות האדמה הוא הפיסול המינימליסטי המדגיש את הזיקה בין האובייקט למקום (הפיסול המסורתי נעדר לרוב זיקה ממשית למקום). בפיסול זה האמן הוא חלק מהסביבה, מותיר את חותמו בתוואי שלה, אך גם מודע לכך שיצירתו זמנית משום שהסביבה היא דינאמית, משתנה בהתאם לעונות, לאירועים הטבעיים והתרבותיים. כדי לקיים את אמנותו האמן מתעד את היצירה במיפוי, בטקסט ובצילום. בסביבה כפרית חקלאית שערכיה ההיסטוריים והתרבותיים זכו להכרה, ומשום כך עודדו את שימורה, זוכה אמנות האדמה לתשומת לב רבה יותר, משום שהיא מדגישה פי כמה את התלות בין האמן, היצירה והמקום. הצפייה מרכס הר הגלבוע, מכתף שאול ומשביל התנ"ך ביצירותיו של פטר וינר בשדות החקלאיים של קיבוץ עין חרוד היא דוגמה ייחודית לתלות זו.

מקורות:

פליישמן, ל' (2011). המרחב הכפרי באזור המרכז: מנוף חקלאי לחקלאות נופית - היכן הנתק? הפערים בין התכנון המקומי לתכנון הארצי והמחוזי. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

קפלן, מ', רינגל, נ' ואמדור, ל' (2008). חקלאות נופית: חקלאות בת-קיימא. ירושלים: נקודת ח"ן.

Birnbaum, C., & Asla, A. (1994). Protecting cultural landscapes:

Planning, treatment and management of historic landscapes.

National Register Bulletin, 36.

Countryside Agency (1999). *Draft national landscapes typology*.

London: Countryside Agency.

אמנות האדמה של פטר וינר

פטר וינר נולד בצ'כיה בשנת 1947, ושנה אחר כך עלה עם משפחתו לארץ. הצטרפותו לגרעין נח"ל ועבודתו בפלחה בקיבוץ להב הנביטו בקרבו את רעיון ציורי השדה. לימים נישא לבת קיבוץ מעוז חיים, התמנה לרכז גידולי השדה והחל בציוריו. הציור הראשון נעשה בשנת 1994 בשדה חיטה, תלתן ואפונה. הוא נקשר באירוע החתימה על הסכם השלום בין ישראל וירדן ונקרא "מעגל השלום החקלאי". הציור כלל מוטיבים וסמלים השייכים לשני העמים, והמילה שלום בערבית ובעברית שזורה בהם. בשנים הבאות יצר את גדולי האומה, יוצרים מוזיקליים, אירועים היסטוריים וגם חברתיים. כך למשל, המחאה החברתית בשנת 2011 פוסלה בשדה חיטה שנזרעו בו ארבעה זנים שונים. בשנת 2002 יצר פיסול אקטיבי וחרש מבוך בשדה תירס, ובימים אלה (2017) מפוסלת בשדה רכבת העמק. תהליך היצירה ייחודי בפני עצמו. הוא מפגיש את האמן, את תפיסותיו ואת כלי עבודתו עם עבודות השדה, החריש, בחירת הזנים, הזריעה, הנביטה, הריסוס, הקלטור והקציר. מאז 2014 חובר וינר לתלמידי בית ספר "רימון", ומקדם אתם ציורי שדה בשבילי עמק המעינות כחלק מפרויקט "אמץ אתר" של המועצה לשימור אתרים ורשות ניקוז נחלים וירדן דרומי. היצירה האקטיבית, המחברת בין האמנות, החקלאות, החינוך והקהילה, מחדדת עוד יותר את חשיבות המפגש בין הנוף הכפרי-חקלאי-תרבותי לבין האמן ויצירתו; יצירה אמנותית המתבססת על דמויות ואירועים היסטוריים בסביבה חקלאית, שבעת הקציר נמחקת אך תיעודה מעניק לה מעמד על-זמני. יצירה ייחודית זו מעשירה את מגוון נופי התרבות ומחזקת את ההכרה בחשיבותם ובצורך לשמרם.

גינת בית יצחק שדה ביפו

ד"ר עדה ויטורינה סגרה - אגרונומית, מתמחה בשימור גנים

בית יצחק שדה שוכן ברחוב זכרון קדושים 3. זהו הבית הראשון בצד האי זוגי של הרחוב, הממוקם בשכונה ייחודית שנבנתה בתקופת המנדט על ידי חברת בנייה בשם ריאד', בדרום יפו על גבול בת ים, על רכס כורכר המשקיף על הים. הבית הוענק ליצחק שדה בתום מלחמת העצמאות, והוא עבר להתגורר בו בפברואר 1949, עם אשתו מרגוט ובנם יורם. שלוש שנים התגורר יצחק שדה בבית זה, שנעשה מקום מפגש לקציני צה"ל בכירים, לפוליטיקאים ולאנשי רוח. ראש העיר ישראל רוקח סייע ליצחק שדה בתכנון הגינה ובעיצובה, ושלח אליו לשם כך את ראש מחלקת הנטיעות של עיריית תל-אביב מר אברהם קרוון, אביו של האמן דני קרוון. אברהם קרוון, שתכנן מספר רב של גנים ציבוריים בתל-אביב, ובהם גן יעקב, גן העצמאות וגן יד לבנים, התווה את תכנית הגן על פי הטופוגרפיה הקיימת, כך שהשביל המוביל לחוף הים והשביל המוביל אל נקודת התצפית שבקצה הרכס חופפים לשקעים טבעיים קיימים. הוא גם נטע את צמחיית התשתית, המתאימה לסביבת חוף ועמידה לרסס מלוח. עד היום נמצאים במקום האשלים וחלק מהצמחייה הקסרופיטית (אגבות, אלוורה, יוקות ודרצנות). הגינה ייחודית בזכות מיקומה על רכס כורכר המשקיף על חוף ים מדהים ביפו. טבלאות הגידוד הרדודות הנראות ממנה מציעות בכל יום מופע טבע שונה, בהתאם למזג האוויר ולגובה הגלים. אין ספק שהנוף הנשקף מהגינה הוא חלק בלתי נפרד ממנה, ושהקשר החזותי והפיזי עם הים הוא אחד ממאפייני המקום. אחת מבעיות השימור הנוקבות ביותר היא כרסום הרכס. חלקים ניכרים ממנו קרסו מטה ונגסו בחלק ניכר מהגינה, כארבעה מטרים רוחב. יצחק שדה הציב בגן את קרון הפיקוד שלו - קרון פיקוד בריטי שעבר לידי צה"ל לאחר סיום המנדט - מתקופת היותו מפקד שריון בצה"ל. עוד מיקם בגן מצבת אבן ועליה נכתב "פינת מכבי", לזכר מכבי מוצרי-מני, ממפקדי הפלמ"ח ושלישו. מכבי מוצרי-מני נהרג

במתקפה על שיירה שהוביל בדרך לירושלים במלחמת העצמאות. בקרון הפיקוד גינת בית יצחק שדה ביפו ד"ר עדה ויטורניה סגרה - אגרונומית, מתמחה בשימור גנים המשוחזר שבגן מוצגת תערוכת צילומים קטנה על מלחמת העצמאות ועל תולדות הבית. תצוגה זו משלימה את המוזיאון הקטן שבתוך הבית. אשתו של יצחק שדה, מרגוט, נפטרה בשנת 1951 כשנה לפני בעלה. בתקופה הקצרה שבה התגוררו בבית הם עבדו בגינה, שתלו בה ותרמו רבות להתבססותה. לאחר מותו של שדה ב-1952 עברה תמר, אחותה של מרגוט, להתגורר בבית, גידלה את יורם שדה וטיפחה את הגינה, בהיותה חובבת גננות נלהבת. לאחר מותה בשנת 1968 המשיך יורם לתחזק את הבית ואת הגינה לבדו. משנת 1972 ועד עצם היום הזה אשתו זיוה יריב, עיתונאית במקצועה, מטפחת את הגינה, ובזכותה הגינה שומרת על חיותה ויוצרת סימפוניה של צבעים וריחות שובת לב חודשים ארוכים בכל שנה. זיוה מבלה שעות ארוכות בעמל רב ובמחשבה כיצד לשפר ולפתח את גינתה, ומנסה בכל כוחותיה לפזר צמחייה על המדרונות שקרסו, בניסיון לייצבם. גינת בית יצחק שדה קשורה אפוא גם לדמות היסטורית לאומית, גם לאדריכל-גן שהשפיע רבות על התוויית נופן של תל-אביב ושל יפו, אבל זו גם גינה של שלוש הנשים - מרגוט, תמר וזיוה - שטיפלו בה וטיפחו אותה לאורך שנים. בזכותן קיבלה גינת יצחק שדה מראה ייחודי: המעטפת החיצונית של נוף העצים והשיחים הגדולים היא טיפוסית לגינת חוף, מורכבת מצמחייה עמידה לרוחות החזקות ולרסס המלוח; צמחייה סבוכה כמו ג'ונגל, ובה בעת מגוננת על לב הגינה הנמצאת בתוכה. הלב הוא רך, פורח, צבעוני, משתנה בכל עונה, דומה מאוד לגינת קוטג' (cottage garden אנגלית). מבחינה זו, גינת בית יצחק שדה היא בעלת מאפיינים נדירים: גינה בעלת ממד ציבורי מחד גיסא, עם מהות של גינת בית פרטי, פרועה ואינטימית מאידך גיסא. זוהי יצירה נדירה בנוף התל-אביב-יפואי בפרט, ובנוף הישראלי בכלל. על כן יש לגינת בית יצחק שדה חשיבות שימורית גבוהה ברמה המקומית, האזורית והלאומית. אנו, אוהבי הגן, מקווים שאפשר יהיה לשמר אותה לימים.

שיתופי פעולה

תמר טוכלר - מנהלת המחלקה ליחסים בינלאומיים

סיוור בשרונה עם ראש עיריית פירנצה והשגריר האיטלקי

כחלק משיתופי הפעולה השוטפים של המחלקה ליחסים בינלאומיים עם שגרירויות זרות בארץ, ולבקשת שגרירות איטליה בישראל, התקיים בחודש ינואר 2017 סיוור בשרונה לראש עיריית פירנצה דריו נרדלה (Dario Nardella) ולשגריר איטליה בישראל פרנצ'סקו מריה טלו (Francesco M. Talò) בלוויית ראשי מחלקות מהשגרירות האיטלקית. במסגרת הסיוור הוצגו סיפורי של שרונה, תהליך הצלתה ושימורה, המאבק הציבורי שיזמה והובילה המועצה לשימור אתרים ומפעל השימור הפיזי שהובילה עיריית תל-אביב. כן שולב ביקור במנהרת הטמפלרים ובמרכז המבקרים. ראש עיריית פירנצה סיכם את הסיוור באומרו שהופתע מהסיפור המרתק של שרונה, וכי הוא רואה בה משל לתרבותה ולעוצמתה של החברה הישראלית.

13 שנה לפרויקט "מסע בין אתר לטירה" | פרויקט מחנות וסדנאות השימור בצרפת

בקרוב ימלאו 13 שנה לתחילתו של פרויקט "מסע בין אתר לטירה"- פרויקט שימור הטיירות המשותף לאיקומוס ישראל ולרמפאר הצרפתי, בשיתוף המחלקה ליחסים בינלאומיים מטעם מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. ייחודו של הפרויקט הוא בחשיפה למלאכות שימור

מסורתיות ובהתנסות בהן ללא כל צורך בניסיון קודם. הפרויקט גדל וצמח במהלך השנים. נוצרו שיתופי פעולה עם מוסדות להכשרה גבוהה ועם האיחוד האירופי, והתקיימו מחנות שימור גם בישראל. מתוך רצון לקדם את איסוף וריכוז הידע המקומי בשימור של מלאכות בנייה מסורתיות יתקיים ב-11 במאי 2017 יום פתוח בבית הספר החקלאי מקוה ישראל, ובמסגרתו יופעלו סדנאות למלאכות בנייה מסורתיות: סיתות אבן, טיח, עבודות נגרות ועוד.

קשרים עם פורטוגל

בעקבות שיתופי הפעולה הגוברים עם שגרירות פורטוגל בארץ, במלאות ארבעים שנה לקשרי הידידות בין המדינות ובהמשך לאירוח מרצים מפורטוגל במהלך שנת 2016, הוחלט לקדם משלחת למקבלי החלטות לפורטוגל. המשלחת, ביוזמת המחלקה ליחסים בינלאומיים במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל בשיתוף משרד החוץ, שגרירות פורטוגל בישראל ואיקומוס ישראל, תתמקד בנושאי שימור כחלק מתהליכי התחדשות עירונית. נעסוק בין היתר באתגרי תכנון ושימור באזורי התחדשות עירונית, בפיתוח מערכי הסעת המונים במרקמים היסטוריים, ובהשמה מחודשת של מבנים היסטוריים ככלי ומנוף להתחדשות אזורים. הסיור יכלול מפגשים עם מומחים ומקבלי החלטות שהובילו את תהליכי השימור בפורטוגל. תודתנו נתונה למר רפאל גמזו, סמנכ"ל משרד החוץ, ראש אגף קשרי תרבות ומדע, על הידע ועל יצירת הקשרים עם השגרירות, ועל גיוס השגריר הפורטוגלי בישראל לשיתוף הפעולה.

סיור שר השיכון יואב גלנט במחנה המעפילים עתלית

חומי נובנשטרן - סמנכ"לית המועצה

שר השיכון יואב גלנט, סגנו ג'קי לוי ואנשי לשכתו היו אורחי מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל במחנה המעפילים עתלית ב-21 בפברואר 2017. השר וסגנו סיירו במחנה ושמעו ממנכ"ל המועצה לשימור אתרים עמרי שלמון על פעילות המועצה ועל עיקרי תכנית האב לאתר שהיא מקדמת בימים אלו. לסיכום הסיור הדגיש השר גלנט כי למשרד השיכון יש מחויבות להעצמת המורשת, וכי כל פעילות של התחדשות עירונית תקפיד על שימור אתרים היסטוריים שהם בעלי ערך ושאפשר לתת להם בולטות.

ביקור במחנה המעפילים עתלית

אתרי המורשת זוכים למבקרים רבים. חלקם טורחים ושולחים מכתבי הערכה או כותבים בספר המבקרים שבאתר. מבין המכתבים שהתקבלו במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל בחרנו להביא בפניכם הפעם את מכתבו המרגש של פרופ' יצחק זמיר, לשעבר היועץ המשפטי לממשלה ושופט בית המשפט העליון, אל המשנה למנכ"ל המועצה שלמה קופל. לשלמה שלום רב, אני מבקש להודות לך, גם בשם אליקה ואהרן ברק וחנה ויהושע מירז, על הסיור שארגנת לנו, ועל ההדרכה שקיבלנו, ביום 6 בינואר 2017 במחנה המעפילים עתלית. הסיור היה מעניין ומאלף. הוא הזכיר והמחיש לנו את המאבק שהיישוב היהודי ניהל ערב הקמת המדינה, וכל אחד מאתנו היה חשוף לו בדרך זו או אחרת, ואת המפעל המפואר של קליטת העולים בארץ. אנא מסור תודתנו גם לזהבית, מנהלת האתר, ולרינה שהדריכה אותנו בארכיון. תבואו על הברכה על המאמצים ועל ההישגים שלכם בשימור ובפיתוח אתר מחנה המעפילים, נוסף לשימור אתרים היסטוריים אחרים, מפעל חשוב כל כך לחינוכם של הדורות החדשים הגדלים בישראל, שאינם מודעים מספיק לשורשי התנועה הציונית.

בברכה,

חנוכת מצפור ע"ש שוקה (יהושע) דורפמן על גשרי הירדן באתר גשר הישנה

נירית בגרון - מנהלת נהריים בגשר

שוקה דורפמן ז"ל, בתפקידו כמנכ"ל רשות העתיקות, היה ממובילי הפרויקט לשיקום הגשר "הרומי". לאחרונה עבר הגשר פעולות שימור ושיפוץ בפרויקט משותף לישראל, לירדן ולאיטליה. ראשיתו של הפרויקט בשנת 2003, אז נעשתה פנייה ראשונה לקבלת אישורם של הירדנים. בד בבד פנתה רשות העתיקות הישראלית אל ממשלת איטליה. זו הביעה עניין בפרויקט מיוחד, סמלי ודו לאומי זה, ונרתמה לפרויקט. צוותים משותפים של איטלקים, ירדנים וישראלים עבדו שכם אל שכם. בשנת 2013 הושלמו חיזוק הגשר ושחזור של הקשת המרכזית. ב-3 במרץ 2017 התקיים טקס חנוכת מצפור ע"ש שוקה דורפמן על גשרי הירדן באתר גשר הישנה. הטקס התקיים במעמד בני משפחת דורפמן; ראובן פינסקי, מנהל אגף בכיר מורשת, משרד ירושלים ומורשת; ד"ר אלסנדרו ביאנקי, היסטוריון של האמנות במזכירות הכללית האיטלקית למורשת תרבותית, תרבות ותיירות באיטליה; ישראל חסון מנכ"ל רשות העתיקות; רענן כסלו תחום שימור ברשות העתיקות; עמרי שלמון - מנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל; יורם קרין, ראש המועצה עמק המעיינות; ובהשתתפות חברי קיבוץ גשר; צוות גשר הישנה, חברים וידידים.

שבעים שנה לנווה אילן

איציק שוויקי - מנהל מחוז ירושלים

בנווה אילן התקיימו טקס מרגש וערב עיון במלאות שבעים שנה לעליית הקיבוץ על הקרקע. באוקטובר 1946 עלו להתיישב במקום 31 צעירים כבני עשרים - 17 בחורים ו-14 בחורות, ניצולי שואה ולוחמי המחתרות. חלקם היו ילידי צרפת והאחרים ילידי ארצות אירופה השונות שהתחנכו בצרפת ולחמו במחתרת מאקי (Maquis) הצרפתית. קיבוץ נווה אילן היה בסיס חיוני לכוחות הפלמ"ח ולהגנת האזור במאבק על דרך השיירות לירושלים, ושימש גם נקודת קשר איתות. בשנת 1956 נעזב המקום עקב בעיות פנימיות, וההתיישבות במקום חודשה בשנת 1972 על ידי גרעין "המגשימים" של תנועת יהודה הצעיר. אל בני הגרעין הצטרפו מאוחר יותר משפחות ישראליות ועולים חדשים מאנגליה, מדרום אפריקה ומניו זילנד. הטקס התקיים בבית האפנדי בהשתתפות המשפחות ותושבי נווה אילן. את ההרצאה המרכזית נשא אלוף (מיל") עמוס חורב, שהיה מפקד גדוד 10 בחטיבת הראל, במלחמת העצמאות.

בית האיכר במטולה

אורי בן ציוני – מנהל מחוז צפון והעמקים

בית האיכר במטולה הוא שריד לבית מגורים אופייני מ-1902 אשר שימש למגוריהם של רבני המושבה. לפני שנים הפך המבנה למוזיאון היישוב, אך בשנים האחרונות סבל מהזנחה. יוזמה חדשה של ראש המועצה המקומית דוד אזולאי להחיות את המוזיאון זכתה להתממש בזכות תושב המקום מוטי לויט שסידר, ניקה ופתח מחדש את המבנה לקהל - וכל זאת בהתנדבות. המועצה לשימור אתרים מסייעת בימים אלה לעבודת שימור מחודש ולאוצרות של המקום, בניהולו של האמן עמוס ישכיל.

בית ספר עומר אבן אלחטאב בקלנסווה

אמיר מזאריב – מנהל מחוז מיעוטים

בית ספר עומר אבן אלחטאב הוקם בשנת 1928 והיה בית הספר הראשון בקלנסווה. מאמצע שנות השלושים שימש המבנה כמטה לכוחות המנדט הבריטי, ועם קום המדינה חזר לפעול כבית ספר - עד לשנת 2000 לערך. לאחר מכן שימשו המבנים למשרדי העירייה ולעמותה פרטית, אך לאחר שנמצא שאינו כשיר מבחינה בטיחותית הוא ננטש. המועצה לשימור אתרים נכנסה לתמונה והחלה לפעול לשימור המבנה ההיסטורי, שהוא אחד מסמלי הכפר. בבניין יש שני חדרי כיתות, משרד למנהל וחדר מורים, והוא נמצא בבעלות ציבורית. בתום תהליך השימור מתוכנן לקום במקום מרכז מוזיקה עבור תושבי המקום.

בית הבאר בטירה

אמיר מזאריב – מנהל מחוז מיעוטים

בית הבאר הוא מבנה אבן סגור בן קומה אחת השוכן בקדמת מגרש פרטי, בצמוד לרחוב אלסולטאניה שבמרכז העיר טירה. מאחורי המבנה ניצב בית מגורים מודרני של בעל המקום, עורך דין מאזן דעאס. במקום היה בעבר פרס פרטי גדול. בתוך המבנה יש באר מים שאליה הייתה צמודה ברכת מים, שכבר אינה קיימת. הרכיב החשוב במקום הוא מערכת שאיבה שלמה מימי המנדט שכמוה כמעט שלא שרדו עוד. מערכת נדירה זו ממחישה בצורה האותנטית ביותר פרק בהיסטוריה הטכנולוגית של הארץ. לדברי בעל הבית, המערכת פעלה שנים רבות, עד שנות השישים לערך. המועצה לשימור אתרים החלה לפעול לשימור המתחם כדי שישמש מוקד חינוכי תיירותי ראוי ומיוחד במינו.

בית שביתת הנשק

עפר יוגב – מנהל מחוז דרום

בית שביתת הנשק שוכן בחלקו הצפון-מערבי של הנגב. מראשית שנות החמישים ועד לאחר מלחמת ששת הימים בשנת 1967 שימש נקודת מפגש לשיחות בין נציגי ישראל, השלטון המצרי והאו"ם. לפני שנים מספר שוקם המבנה בתצורה "שקופה" - ללא חלונות ודלתות, קטע גג רעפים וקורות מתכת המסמנות את המשך הגג. במהלך השנים, כאשר הוקם על ידו אתר "חץ שחור", הפך המבנה לחצר אחורית על כל המשתמע מכך. כעת, לקראת שדרוג אתר חץ שחור על ידי קרן קימת לישראל, הוחלט כי בית שביתת הנשק ישמש כמבואת הכניסה אליו, ולפיכך הוחלט לשקמו. קורות הגג הוחלפו לעץ כבמקור, הגג קורה ברעפים ויותקנו בו דלתות וחלונות.

אקדמיה במוזיאון - לא מה שחשבת ...

קרן קהת - מנהלת מוזיאון הרעות

ב-15 בפברואר 2017 התקיימה במוזיאון הרעות הרצאה בנושא מנהיגות, במסגרת הקורס "אקדמיה במוזיאון - לא מה שחשבת". הרעיון לקורס התחיל בשנת 2011 במאהל המחאה בקריית שמונה, שם צצה לה יוזמה חברתית ששותפיה היו מגוון גופים ואנשים, שביקשו להחזיר את האקדמיה אל הציבור הרחב, אל מחוץ לקירות שביניהם היא מסתגרת כיום לא פעם. את הרעיון הובילו ומובילות יעל אשד-סילבר וד"ר איילת שביט. מאז ועד היום פועלים מחוץ לאקדמיה ובמחיר סמלי עשרות קורסים ובהם אלפי משתתפים. אחד הקורסים המעניינים הוא "אקדמיה במוזיאון - לא מה שחשבת". כל אחד ממפגשי הקורס מתקיים במוזיאון אחר ומתמקד בנושא הקשור למוזיאון. במפגש שהתקיים במוזיאון הרעות הרצה ד"ר רובי רוגל, סמנכ"ל מרכז "משאבים" בקריית שמונה, על הנושא מנהיגות ומונהגות. אנשי

הגליל והנופשים באזור מוזמנים להצטרף למפגשים במוזיאונים. פרטים בדפי הפייסבוק ובמוזיאונים עצמם.

כנס טוביאנסקי בקיבוץ הראל

איציק שוויקי - מנהל מחוז ירושלים

בקיבוץ הראל התקיימו טקס הסרת לוט משלט מורשת וערב עיון בנושא פרשת טוביאנסקי ז"ל. ב"בית הקשתות" שבכפר בית ג'ז הוצא להורג ב-30 ביוני 1948 קצין צה"ל סרן מאיר טוביאנסקי, מפקד שדות התעופה בירושלים, בהחלטת בית דין צבאי שדה שהוקם שלא כדין. טוביאנסקי, שעבד גם כמהנדס בחברת החשמל הירושלמית שנוהלה על ידי הבריטים, נחשד על ידי ראשי שירות הידיעות של צה"ל (הש"י) כי מסר את מיקומם של מתקנים חיוניים של ה"הגנה" בירושלים. רק שנה לאחר הוצאתו להורג, ולאחר חקירה ממושכת שנפתחה בהוראת דוד בן-גוריון, ראש הממשלה ושר הביטחון הראשון, טוהר שמו. הוא הובא לקבורה בטקס צבאי (7 ביולי 1949) כחלל צה"ל שנהרג בנסיבות טרגיות, וב-1951 נקבר בהר הרצל. לאחר טקס הסרת הלוט התקיים במועדון הקיבוץ ערב עיון בהשתתפות יעקב בנטוב, בנו היחיד של טוביאנסקי, דליה דורנר, שופטת בית המשפט העליון (בדימוס) ונשיאת מועצת העיתונות, ד"ר אפרים לפיד, לשעבר דובר צה"ל ואחרים.

שחזור האגף המשקי בחצר כנרת - עבר והווה

לאחרונה הסתיימו עבודות השחזור של המעטפת החיצונית באגף המשקי בחצר כנרת בביצוע צוותי השימור של המועצה בניהולו של מנהל תחום שימור פיזי ארנון חפץ. בעתיד יכלול המבנה כמה מתחמים שיעצימו את הביקור בחצר כנרת. היחידה הגדולה, ששימשה בעבר כרפת, תהפוך למבואה קולטת קהל ובחלקים האחרים ישולבו בעלי חיים ופינות פעילות לקהל צעיר ולבני המשפחות.

הגלוי והנסתר בעכו העתיקה

אדר' נעמה נאמן מזרחי - מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

זו השנה השנייה שאנו מקיימים סדרת הרצאות בשיתוף פעולה פורה עם מרכז תרבות איטליה, המכללה האקדמית גליל מערבי ומרכז השימור הבינלאומי על שם רומא של רשות העתיקות. זוהי סדרת ערב לתגליות החדשות בעכו. שלושה ממפגשי הסדרה כבר התקיימו עם ד"ר עדנה שטרן, עם הארכאולוג קובי שרביט, עם ד"ר שרה ארנסון ובמאי 2017 צפוי לנו עוד מפגש עם פרופ' אדריכל בני ראובן-לוי.

יום עיון בחצר כנרת - "מה'משביר' למשבר החקלאות"

זהבה חכם-גבאי - מנהלת חצר כנרת

זה חמש שנים אנחנו נוהגים לסיים את השנה הלועזית ביום עיון בחצר כנרת, העוסק בנושאים הרבים הקשורים לחצר ולעברה. יום העיון מתקיים בשיתוף פעולה עם פרופ' יוסי כץ מהמחלקה לגאוגרפיה וראש הקתדרה לחקר קק"ל באוניברסיטת בר-אילן, שהוא גם יו"ר יום העיון. השנה הוקדש יום העיון לנושא מאה שנה לייסוד המשביר. ביום זה אירחנו את ד"ר אסתי ינקלביץ מאוניברסיטת חיפה, שסיפרה על גולי יהודה בטבריה ובגליל התחתון בשלהי מלחמת העולם הראשונה; ואת ד"ר אופירה גראויס-קובלסקי, מרצה בכירה במכללה האקדמית צפת, שהרצאתה "בין אופוריה למציאות קשה" עסקה בארץ ישראל לאחר מלחמת

העולם הראשונה. לסיום היום שמענו את יאיר רייכמן, איש קיבוץ לביא השכן, שסיפר על "חקלאות במשבר" - מצוקות המשק החקלאי ב-2016. יום העיון היה מעניין והציג בפני המשתתפים את הקשר בין ימיה הראשונים של החקלאות בארץ ישראל לבין מצבה כיום.

כנס גנים היסטוריים בכפר-סבא גני זיכרון והנצחה

טל בן נון גלז – מנהלת מחוז מרכז

ב-29 במרץ 2017 התקיים הכנס השנתי של הגנים ההיסטוריים, שמטרתו להעלות את סוגיית הגן ההיסטורי כמרחב ראוי לשימור ולהתייחסות ייחודית, מותאמת ונבדלת בתוך הדיסציפלינה של שימור מורשת בנויה. הכנס כלל שני סיורים, אחד מהם בהדרכת הפסל הפרופ' לאמנות מיכה אולמן. עוד התקיימה סדרת הרצאות בנושאי זיכרון ושימור.

כנס השימור השנתי בנתניה תנועת ההעפלה - זרקור על חופי נתניה והשרון

טל בן נון גלז – מנהלת מחוז מרכז

ב-20 בפברואר 2017 התקיים יום עיון בנושא ההעפלה בשיתוף המועצה לשימור אתרים, מוזיאון העיר נתניה ומחנה המעפילים עתלית. הכנס הוקדש לתנועת ההעפלה, בדגש על חופי השרון. יום העיון כלל סיור "ממצפה ים ועד קולנוע אסתר - בנתיבי ההעפלה בחופי נתניה", בהדרכת ישי שמידוב וסדרת הרצאות בנושא ההעפלה, בהן סקירה היסטורית של התקופה, עדויות ותכניות לעתיד.

ליל המשטרות במרכז מבקרים שרונה – הקריה

ד"ר סוניה צ'סנין – מנהלת מרכז מבקרים שרונה-הקריה

ב-1 בפברואר 2017 ציינו 71 שנים למבצע "ליל המשטרות", או בשמו המקורי "מבצע פולים". המבצע נערך על ידי כוחות הפלמ"ח בתגבור יחידות של אנשי ה"הגנה". במסגרת המבצע הוחלט לתקוף כמה תחנות משטרה בריטיות - שפרעם, כפר ויתקין, ג'נין ושרונה. עם גירושם של מרבית הטמפלרים משרונה לאוסטרליה וכניסת הכוחות הבריטיים למבנים שנעזבו נעשתה שרונה סמל למאבקו של היישוב היהודי בשלטון המנדט. התכנית הייתה לתקוף את כל תחנות המשטרה (PMB) באותו זמן, אך ההתקפה בשרונה החלה כשעה וחצי מאוחר יותר משעת ה"שין". הכוחות הבריטיים אשר ישבו בשרונה קיבלו התרעה על האפשרות לתקיפה, והיו דרוכים לקראתה. בהתקפה על שרונה נפלו ארבעה לוחמים חברי ה"הגנה". רחוב הארבעה, הסמוך לשרונה, נקרא כך לזכרם. ד"ר ניר מן, היסטוריון וחוקר של היישוב היהודי בארץ ישראל, נתמנה בשנת 2011 ליועץ ההיסטורי בצוות הקמת מרכז המבקרים שרונה - הקריה. מן כתב ספרים רבים בנושא, ובמסגרת הערב שקיימנו במרכז המבקרים הרצה על "ליל המשטרות".

כנס חדרה - ימים ירוקים

אדר' נעמה נאמן מזרחי – מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

בחודש פברואר השנה קיימנו את "כנס חדרה: ימים ירוקים" בשיתוף עם עיריית חדרה, עמותת נחלים לתיירות בחדרה, עמותת "בשבילנו", מוזיאון החאן בחדרה והחברה להגנת הטבע - קהילת חדרה. בכנס רב-המשתתפים דיברנו על ראשית ימיה של חדרה ועל הייחוד שלה כעיר הצומחת מן הירוק והביצות. מושב מיוחד הוקדש לאבשלום פיינברג, במלאות מאה שנים לנפילתו.

כנס מלאכות היסטוריות - אתגר מן העבר

טל בן נון גלז – מנהלת מחוז מרכז

הכנס התקיים בדצמבר 2016, באתר הפרדסנות ע"ש מינקוב ברחובות והעלה על סדר היום את חשיבות שימור הידע של בעלי המלאכה העוסקים במלאכות היסטוריות. ד"ר גיל גורדון דיבר על אופן ההתנהלות של אתר בנייה אירופי במזרח; ארנון חפץ, מנהל תחום שימור פיזי במועצה, דן במלאכות היסטוריות בשירות השימור העכשווי; לובקה לב, אמן רב-תחומי, הלהיב את הקהל בהצגת שימוש משני לחפצים, בהקשר אמנותי; רון גרנות, צורף ומחדש תכשיטים, הראה שימור ושיקום זוג פמוטים; ולאה פופר הראתה דגמים ציוניים העוברים כחוט השני במלאכות שונות.

אמנות קיר

כנס "מי? מה? קיר!"

חומי נובנשטרן – סמנכ"לית המועצה

הכנס השנתי השני לאמנות קיר בישראל - "מי? מה? קיר!" - הוקדש השנה לאמנות הקיר בתנועה הקיבוצית. הכנס, בהנחייתה של ד"ר נירית שלו כליפא, התקיים בראשית חודש מרץ בבית גבריאל שעל שפת הכנרת. הסופר אסף ענברי, האמן וחוקר היצירה הקיבוצית יובל דניאלי ומנהלת ואוצרת סדנאות האמנים הגלריה החדשה טדי, תמר גיספאן הציגו את אמנות הקיר בקיבוצים, במרחב הציבורי בכלל ובחדרי האוכל בפרט, וסקרו את משמעותה בחיי הקיבוץ. המושב השני של הכנס הוקדש לסיוור בעקבות יצירות קיר של האמן אריק קורן בקיבוץ מעגן ובקיבוץ אשדות יעקב, והסתיים בבית איתמר שבקיבוץ אפיקים - אל מול יצירתם של האמנים שלדון (שה) שונברג וליאו רוט. זו היצירה הרביעית שטופלה במסגרת הפיילוט לשיקום עבודות קיר ברחבי הארץ (שלוש היצירות האחרות הן עבודותיו של האמן אברהם אופק בבית העם בכפר אוריה ובבית הספר תל"י בירושלים, ועבודתו של שה שונברג בקיבוץ מעלה החמישה). פרויקט שימור ושיקום עבודות קיר קודם על ידי ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת, יד יצחק בן-צבי ומועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. בסיומו של היום הוסר הלוט משלט מיוחד המטביע "תו תקן" של השתייכות לפרויקט, ונפרדנו מאדר' ליאורה בארי עם סיום תפקידה באגף מורשת. ליאורה הייתה הכוח המניע בפרויקט זה, ועל כך תודה.

ציורי קיר בבית איתמר באפיקים

אורי בן ציוני – מנהל מחוז צפון והעמקים

במסגרת מיזם שימור של ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת, יד יצחק בן-צבי, המועצה לשימור אתרים ומשרד התרבות והספורט - הסתיימה לאחרונה עבודת שימורם של ציורי קיר היסטוריים בבית איתמר שבאפיקים. הכוונה הראשונית הייתה לשמר את שני הציורים המונומנטליים שצייר הצייר שה שונברג לזכר איתמר גולני - הילד הראשון של אפיקים, שנהרג בשירותו הצבאי. במהלך העבודות נתגלו תחת טיח בקיר אחר באולם עוד שמונה ציורים בעלי סגנון שונה. מחקר שהובילו שי פרקש ואנשי "תכלת" - סטודיו לשימור ושחזור ציורי קיר, מבצעי השימור, הובילו לפתרון "התעלומה": במהלך 1953 אירח הקיבוץ את ועידת איחוד הקבוצות והקיבוצים, ולכבוד האירוע עיטרו הצייר חבר אפיקים ליאו רוט ושישה מתלמידיו את האולם. כך הפך מיזם השימור לכלי לגילוי נדבך מורשת נוסף.

חנוכת ציור קיר בכפר אוריה

איציק שוויקי – מנהל מחוז ירושלים

את ציור הקיר הגדול "מעגל החיים" יצר אברהם אופק על הקירות הפנימיים של בית העם בכפר אוריה. תחת מכחולו של אופק שורטטו ואוירו ציורים ססגוניים ומרשימים ושולבו לכדי יצירה אחת שלמה שאורכה הכולל 36 מטרים. ציור זה היה ציור הקיר הגדול ביותר בארץ. לביצוע עבודות השימור והשחזור של ציור הקיר בכפר אוריה קיימה המועצה לשימור אתרים מכרז ארצי, והזוכה בו הייתה חברת "ארכו שימור ושחזור בע"מ". עבודות השימור, שבוצעו בחודשים ינואר-אפריל 2016, נעשו על ידי אנשי מקצוע מנוסים אשר קיבלו ייעוץ ממומחים בתחום שימור ציורי הקיר. שיטות התייעוד, התכנון, הביצוע והחומרים שישמשו בפרויקט זה - כולם תואמים את אמנות השימור הבינלאומיות. חנוכת שיקום ציור הקיר והשקת הספר "אברהם אופק", שכתב ד"ר גדעון עפרת, התקיימו בבית העם בכפר אוריה במסגרת ערב עיון בהשתתפות בני משפחה ואנשי היישוב. ההרצאה המרכזית, שנשא אדר' אבנר אופק, נקראה "מאופק לאופק: אמנות ברשות הציבור".

סיום סטודנטים ביפו

תמר טוכלר - מנהלת מחוז תל-אביב

בינואר 2016 נערך סיום ביפו בעבור סטודנטים לאדריכלות מהטכניון בהנחייתו של אד' ערן מורדכוביץ. הסיום התמקד בתכנון ובהתחדשות של מתחמים היסטוריים. הסטודנטים סיירו ברחוב יפת ובסמטאות היוצאות ממנו, והתחקו אחר המאפיינים ההיסטוריים של מתחם היסטורי זה ואחר האופנים לפיתוח המרחב. הם התוודעו למתחם אנדרומדה ולזרותו הפיזית והחברתית ביחס למרקם היפואי, והכירו את נמל יפו ואת אתגרי הפיתוח בו. בין היתר ביקרו הסטודנטים בפרויקט שימור יוצא דופן בבית החולים הצרפתי ברחוב יפו, והתרשמו במיוחד מעבודת שימור הוויטראז'ים המופלאה שמבצע במבנה אמן הוויטראז'ים ג'יל פלורנט (Gill Florent).

התחדשות בפארק נהריים

אורי בן ציוני - מנהל מחוז צפון והעמקים

בפארק נהריים נערכו לאחרונה שתי פעולות שדרוג תיירותיות:

- שיקום שביל הסכרים על ידי החברה הממשלתית לתיירות (חמ"ת): השביל מחבר בין נקודות תצפית על הנוף, על הסכרים והתעלות של תחנת הכוח ההיסטורית (תחנת הכוח ההידרו-אלקטרית) ועל גשרי רכבת העמק שבמקום.
- חידוש הזרמת המים בתעלת האפס ההיסטורית: לשם כך נעשתה חפירה במעלה הירדן להזרמת חלק מהמים לתעלת האפס, תוך ניקוי השטח מאשפה ומצמחייה. המיזם בוצע בשיתוף פעולה של חברת החשמל ורשות ניקוז כנרת.

מסתור לתצפית ציפורים - עוז ניצנה

עפר יוגב - מנהל מחוז דרום

ביוזמת משרד התיירות, כחלק מפרויקט מממשלתי רחב היקף לפיתוח אתרי צפרות בישראל שמבצעת החברה הממשלתית לתיירות (חמ"ת), הוחלט להקים מסתור לתצפית ציפורים כשמונה ק"מ מדרום-מזרח ליישוב ניצנה. בנקודה זו נשמר אחד מבתי הגידול המדבריים היפים בארץ. המסתור הוקם משני קרונות רכבת משא ממתכת הניצבים על סוללת הרכבת

הטורקית. המועצה לשימור אתרים ערכה סקר מקיף לסוללה, היות שהיה צורך לחזק אותה כך שתוכל לשאת מסילה רחבה (רוחב מסילה תקני הוא 145 ס"מ, ואילו רוחבה של המסילה הטורקית הוא 105 ס"מ). העונה המומלצת לתצפית: בחודשים פברואר-אפריל. בעונה זו ריקוד החוברות המרהיב נמצא בשיאו, ובשעות הבוקר המוקדמות ניתן לצפות בזכרים הרקדים.

יום עיין "אתרים – המגזין"

בחודש פברואר התקיים בבית העצמאות בתל-אביב יום עיין לרגל צאתו לאור של גיליון מס' 6 של "אתרים - המגזין" שהוקדש לנושא "תפקיד ותפקוד של נכס לשימור". את הבאים ברכו מנכ"ל המועצה לשימור אתרים עמרי שלמון ויו"ר ספריית יהודה דקל בועז דקל. את תוכני היום העבירו שולה וידריך, חוקרת תולדות תל-אביב; פרופ' עירית עמית-כהן, עורכת המגזין; אדר' נעמי אנג'ל, מתכנתת מחוז תל-אביב, הוועדה המחוזית תל-אביב, מינהל התכנון, משרד האוצר; עינבר דרור לקס, אוצרת מוזיאון העיר חיפה; ואדר' פארה גולדמן.

כנס לציון שימור בית הקולנוע בראש העין ימי הקולנוע: סיפורם של בתי הקולנוע בארץ ישראל- נטישה והשמשה

טל בן גלז – מנהלת מחוז מרכז

ב-21 במרץ 2017 התקיים כנס לכבוד שימורו של הקולנוע הראשון בראש העין - קולנוע ירקון. בין המרצים בכנס: דוד שליט, חוקר קולנוע, הציג נקודת מבט שונה על סיפורם של בתי הקולנוע הישנים; אדר' אורי פדן, עורך התיעוד של בית הקולנוע בראש העין, ואדר' יריב מנדל, מתכנן השימור שלו, הציגו היבטים היסטוריים ותכנוניים; אדריכל שרון רז סקר בתי קולנוע, בתי עם ואמפיתאטראות בישראל, ודני גולדשמיד - יזם, היסטוריון ואוצר - הסביר על תהליך השימור של קולנוע אסתר והפיכתו למלון סינמה.

כנס 150 שנה למושבה האמריקאית

תמר טוכלר – מנהלת מחוז תל-אביב

במלאות 150 שנה להתיישבות האמריקאית ביפו, ובעקבות מחקרים חדשים בנושא של פעילונו - חבר ועדת תל-אביב לשימור, ההיסטוריון והחוקר שמואל גילר - התקיים בנובמבר 2016 כנס במוזיאון ארץ-ישראל בתל-אביב, בשיתוף שגרירות ארצות הברית בישראל, משרד החוץ הישראלי, ארגון איקומוס ישראל ועיריית תל-אביב-יפו, ובמסגרתו נישאו הרצאות מקצועיות והוקרן הסרט "בתים מן הים" של פרופ' יעל קציר. בין הבאים היו צאצאי משפחות מייסדי המושבה האמריקאית, שהגיעו ארצה במיוחד לרגל האירוע.

"שעה בשימור" - "ניהול מערכתי של השימור: המורשת הבנויה ברשות המקומית"

חומי נובנשטרן – סמנכ"לית המועצה

"שעה בשימור" היא סדרת מפגשים בני שעה אחת, פרי יוזמתה של המועצה לשימור אתרים, אשר יוקדשו לנושאי השימור וישמשו במה להצגת ספר העוסק באדריכלות, תכנית שימור, מאבק לשימור או אתר ייחודי לשימור ועוד. את המפגש הראשון הנחתה חומי נובנשטרן, והוא התקיים במוזיאון אופטיקנה - המוזיאון לאופטיקה, משקפיים ותרבות חזותית במתחם שרונה בתל-אביב. המפגש הוקדש לנושא "ניהול מערכתי של השימור: שימור המורשת הבנויה ברשות המקומית", והתארחו בו ד"ר נילי שחורי וד"ר לאה שמיר שאן, אשר כתבו ספר בנושא בהוצאת ספריית יהודה דקל - מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. המרצות

הציגו מתווה לניהול מערכתי של שימור המורשת הבנויה ברשות המקומית, המשמש בסיס לתהליכי פיתוח וניהול מתחמי שימור שהם חלק אינטגרלי מהתכנון העירוני הכוללני. ההרצאה לזוהה בדוגמאות מהנעשה בתחום השימור בכמה רשויות מוניציפליות בארץ. בסיומה של ההרצאה התקיים דיון ער בהשתתפות הקהל.

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל משתתפת בצערו של עפר יוגב, מנהל מחוז דרום על פטירתה של אמו מרגלית יוגב יהי זכרה ברוך

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל משתתפת בצערה של משפחת יזרעאלי על פטירתו של ראש המועצה הראשון של המושבה כנרת וממקימי מוזיאון שמואל (מוליק) יזרעאלי המושבה, מפעילי השימור הראשונים במועצה לשימור אתרים יהי זכרו ברוך

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל משתתפת בצערו של רונן צפריר, מנכ"ל בית הספר החקלאי מקוה ישראל על פטירתה של אמו בתיה צפריר יהי זכרה ברוך

על פרופ' אלישע אפרת

אהוד גבריאלי

כתיבה על אלישע אפרת היום, כחודשיים לאחר פטירתו, מחזירה אותי בציר הזמן האישי שלי עשרות שנים אחורה, לראשית שנות השישים של המאה הקודמת. נפגשנו לראשונה באגף (לימים – מינהל) התכנון של משרד הפנים, שני אקדמאים צעירים בתחילת מסלולי הקריירה המקצועית שלהם. הוא הגיע מתחום הגאוגרפיה (בעל תואר שני שעוסק כבר בדוקטורט שלו) ואני מתחום הגאולוגיה (בעל תואר ראשון שמתכוון לקראת לימודי תואר שני בתכנון עירוני ואזורי בחו"ל). השאלה המפתיעה הראשונה ששאל אותי הייתה "למה יש מיאנדרים בנחל שורק?" תשובתי, שהשביעה כנראה את רצונו, הייתה תחילתן של ידידות ועבודה משותפת שנמשכו שנים רבות. בחלקן הוא היה ממונה עליי, ובמרביתן ניהלנו שנים מחלקות מקצועיות שונות במסגרת אגף התכנון. בפרק זמן של כ-15 שנים (עד פרישתו של אלישע מאגף התכנון לטובת החוג לגאוגרפיה באוניברסיטת תל-אביב) הוצאנו לאור במשותף כמה פרסומים מקצועיים מטעם אגף התכנון - תכניות אב ארציות ומחוזיות לרצועת החוף, לנגב הצפוני ועוד. אולם עד היום אני רואה את גולת הכותרת של עבודתנו המשותפת בפרסום הספר "אתרי התיישבות בישראל", באמצע שנת 1969. הספר, שכלל כמאתיים אתרים לשימור, יצא לאור בהוצאת משרד הפנים במהדורה של אלף עותקים. חלקם נשלחו למוסדות מחקר ולמערכות עיתונים, וחלקם נמכרו למעוניינים במחיר חמישים לירות לעותק. הספר היה, לא רק לדעתנו, פריצת דרך אמיתית בהעלאת הנושא של שימור אתרים שאינם מוגנים מכוח חוק העתיקות בישראל. "אתרי מורשת", כפי שהם מכונים כיום. כמעט בכל העיתונים, במוספים ובכתבי עת שונים הודפסו מיד כתבות ורשימות בנושא, ושניים מחבריו הוזמנו להציגו בתכניות רדיו ובטלוויזיה הצעירה. עותק של הספר נשלח על ידי שר הפנים דאז משה שפירא לדוד בן-גוריון בשדה בוקר. המשוב המפתיע ביותר לספר הייתה תגובתו של "הזקן" במכתב התודה שלו (בכתב ידו) לשר שפירא. בן-גוריון מצא לנכון להעיר שהחקלאות העברית בארץ התחילה במקוה ישראל בשנת 1870, ולא במושבה פתח-תקוה שמונה שנים מאוחר יותר, כפי שנכתב במקום כלשהו בספר. השר ביקש מאלישע להתנצל בכתב בפני בן-גוריון על הטעות ההיסטורית המרגיזה, וכך נעשה. שנים רבות אחר כך עוד נהנינו להזכיר בשיחותינו אפיזודה משעשעת זו. הרעיון לעסוק בנושא, שהתגבש אצלנו

לאחר הריסת גימנסיה הרצליה, התממש לאט ובוצע בעבודת סקר שיטתית שנמשכה כשלוש שנים. העבודה כללה סיורי שטח, ראיונות עם "זקני האתרים" שביקרנו וסקרנו, וצילומי שחור-לבן במצלמות של פעם בחשש מתמיד ש"ייגמר לנו הפילם". כל אחד מאתנו הביא אתו מידה של היכרות אישית עם נושאי הסקר, וכן תובנות שקיבלנו בהשתלמויות חו"ל (אלישע בהולנד ואני בסקוטלנד) באשר לחשיבות הלאומית של נושא השימור והדרכים ליישמו. הסיורים המשותפים ועבודת הכתיבה והעריכה חיזקו את הקשר בינינו, ולמעשה - רק בנושא שם הספר היינו חלוקים בדעותינו. אלישע סבר כי ראוי לקרוא לספר "אתרי ציונות בישראל", ואילו אני טענתי שהואיל וכללנו בספר במודע גם אתרים שראוי לשמרם ללא כל הקשר לציונות, ובהם מצודות דרכים, תחנות רכבת וגשרים מהתקופה העות'מאנית, מתחם שנלך בירושלים ומבנים טמפלריים בוויילהלמה, בוולדהיים ובמושבות הגרמניות בשרונה וביפו, מן הראוי להכלילם בשם הספר. כך נולד השם "אתרי התיישבות בישראל" כפשרה הוגנת. לאחר קבלת הפנים הנלהבת שהספר זכה לה עם פרסומו החלטנו לעבור לשלב הסטטוטורי שיאפשר הגנה על האתרים ושימורם במסגרת חוקית. לצורך זה פעלנו להכנת תכנית המתאר הארצית, שקיבלה את השם תמ"א 9. את התכנית הזו הגשנו לאישורה של המועצה הארצית לתכנון בשנת 1973 והיא זכתה לשבחים ולהערכה רבה של חברי המועצה, אולם נציג משרד האוצר טען שללא הבטחת המשאבים התקציביים למימושה אין אפשרות לאשרה. כך נמנעה העברת תמ"א 9 לאישור הממשלה, והתכנית נגנזה במגירות אגף התכנון. כשנתיים לאחר אכזבה זו פרש אלישע (לאו דווקא מסיבה זו) משירות המדינה והחל בקריירה האקדמית המרשימה שלו. קשרי הידידות בינינו נמשכו גם לאחר פרישתו, וכעבור עשר שנים נוספות, כשהוקמה ב-1984 המועצה לשימור אתרים, הגענו שנינו למסקנה שבעבודתנו המשותפת תרמנו תרומה ראשונה לנושא, ושעמלנו לא היה לשווא.

סיור בעקבות עבודותיו של האדריכל מנחם באר

אדר' נעמה נאמן מזרחי – מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי ב-15 בדצמבר 2016 קיימו לחברי העמותה סיור בעקבות עבודותיו של האדריכל מנחם באר. זכינו לפגוש את האיש המיוחד בקיבוצו געתון ולשמוע ממנו על עבודותיו ועל שיתוף הפעולה המופלא שלו עם אמנים, ובמיוחד עם חברו הטוב המאיר שמוליק כץ ז"ל. ביקרנו במקומות נוספים שבהם מבנים שלו - בקיבוץ עברון ובמכללת גליל מערבי. מנחם באר נפטר ב-28.01.2017, בגיל 93. יהי זכרו ברוך.

טוביה ובתיה מרגלית - "בחייהם ובמותם לא נפרדו" יוסי פלדמן טוביה ובתיה - יחד עשו דרכם מאז חתונתם בגיל 21, ובמשך 54 שנים חיו חיים משותפים. אנו קיבלנו בתדהמה את הידיעה הטראגית כי הם מצאו יחד גם את מותם, בדרכם לטקס גמר קורס קצינים של נכדם. טוביה היה שותף נאמן בראשית דרכה של המועצה לשימור אתרים, והוא למעשה זה שיצק את דפוסי הפעילות הכספית של המועצה. הוא החל לעבוד במועצה לאחר שעבד בתנובה כשלושים שנה והגיע בה לתפקיד סמנכ"ל לענייני כספים, וזאת לאחר שהשתלב באקדמיה בכלכלה, מינהל עסקים וסטטיסטיקה. טוביה מצא עצמו מגיע למימוש במועצה לשימור אתרים, שהייתה בראשית דרכה חלק מהחברה להגנת הטבע. ישבנו אז ברחוב השפלה בתל-אביב, בחדר וחצי שחלקתי עם מזכירתי הנאמנה אורנה נתנזון. צירפנו אלינו את יונה בן ארי כדי לטפל בנושאים הכספיים, אך מאחר שהפעולה התרחבה חיפשנו עזרה בתחום. הציעו לי להיפגש עם טוביה, שהייתה לו זיקה לחברה להגנת הטבע והתעניין בפעילותנו. מיד נוצרו בינינו כימיה וקשר בלתי אמצעי, והוא היה למנהל הכספים. בתחילת הדרך התקשינו בגיוס כספים, אך בתקופתו של טוביה נפתחו בפנינו מקורות נוספים, וטוביה ידע לנהלם על הצד הטוב ביותר. טוביה התחנך בתנועת הנוער בני עקיבא ויצא לגרעין התיישבות בטירת

צבי. מסגרת זו השפיעה על סגנון חייו. טוביה ובתיה ניהלו משפחה מאוד מלוכדת, ונראה כי הקשר שלהם לחברה להגנת הטבע ומסורת הטיולים המשותפים, השפיעו על ארבע בנותיו, והן השתלבו בהדרכה בבתי ספר שדה של החברה להגנת הטבע. מסורת זו נמשכה גם לאחר הולדת הנכדים. נוסף לאהבת הטבע והטיולים עסק טוביה בתחומים רבים ומגוונים, רובם בהתנדבות. הוא יצר קשר מיוחד עם הפארק הלאומי ברמת-גן, השוכן ליד ביתו, והקדיש רבות מזמנו לנושא תרומות דם. ביומו האחרון הספיק להרצות בהתנדבות בבית ספר בליך ברמת-גן על חשיבות תרומת הדם. לצד ההתייחסות הרצינית לעבודתו ופעילותו הענפה בהתנדבות היה טוביה מסור מאוד למשפחתו, איש של ערכים, איש רעים אשר ידע גם ליהנות מהחיים ולמצות את הרגע. יהי זכרם של טוביה ואשתו בתיה נר דולק שלאורו ראוי לחנך.

ידידי, יעקב גרוס

הניה מליכסון

קשה לי כל כך עם לכתו של ידידי יעקב גרוס, חוקר תולדות הסרט העברי, משמר סרטים היסטוריים, במאי סרטים, סופר, משורר ועיתונאי. בפן הציבורי ידוע מפעלו הענקי, והאובדן הוא עצום, ויותר מזה, זהו אובדן לאומי. אבל אני מבקשת לשתף אתכם בסיפור אישי קטן. רבים מכם מכירים את סרטו הנהדר של יעקב "אגדה בחולות", שיצר בשנת המאה לתל-אביב. יעקב אף כתב שיר נפלא ונחצה היימן הלחין אותו. הוא הכין דיסק עם השיר ופנה אליי, כחברה קרובה, בבקשה לאיור קטן על הדיסק. מובן שנענית בשמחה. מאז ליווה האיור הזה את מחשבותיי, וידעתי שיום אחד הוא יהפוך למגזרת נייר. מגזרות הנייר הן תחום אמנות שאני עוסקת בו כבר יותר משלושים שנה. ואכן, בשנת 2014 יצרתי את "תל-אביב - אגדה בחולות" (נייר שחור על רקע לבן. גודל: 48/68 ס"מ. חיתוך בסכין). יעקב היה מאושר למראה היצירה וביקש העתק עבורו. נענית לבקשה מיד, ויעקב קיבל העתק על קנבס בגודל המקורי. כששב לביתו שלח לי את תצלום היצירה, תלויה בפינת העבודה שבביתו. היצירה משלבת קומפוזיציה של 35 בתים ואתרים בתל-אביב. רק אחד מהם, גימנסיה הרצליה - כיום סמלה של המועצה לשימור אתרים - במרכז המגזרת, אינו קיים כיום. כל מה שיעקב גרוס מזכיר בשירו "אגדה בחולות" נמצא במגזרת: הים, הדיונות, הגמלים, "חולות הזקב שפוסו בִּבְטוֹן [...] מְגֵדְלִים נְשָׂאִים לְמָרוֹם".

אגדה בחולות | מילים: יעקב גרוס. לחן: נחום (נחצה) היימן

פֶּעַם מָלְאוּ הַצְּדִפִּים אֶת הַחוּף, חוֹלוֹת עַד אֵינְסוֹף וְתַכְלֵת מְעַל, הַיָּם הִכָּחַל צָבַע אֶת הַנוֹף
וְשָׁמַשׁ יוֹקֵדֵת הַזְּהִיבָה כְּלֹגֵל. הַכֹּל הַשְּׁתַנָּה, חִלְפוּ שְׁנֵי יוֹבְלוֹת, מוֹל יָפוּ צָמְחָה אֲגָדָה
בְּחוֹלוֹת: פֶּעַם פָּסְעוּ כָּאֵן אוֹרְחוֹת שְׁלֹגְמִלִים; בְּדֵיּוֹנוֹת צְמַחוּ בְּתֵים לְבָנִים, הַלְמוֹת מְלוֹשִׁים,
זְעַת פּוֹעֵלִים וְרוּחַ עֲבָרִית מְפַזֵּם נְגוֹנִים. הַכֹּל הַשְּׁתַנָּה, חִלְפוּ שְׁנֵי יוֹבְלוֹת, מוֹל יָפוּ צָמְחָה אֲגָדָה
בְּחוֹלוֹת.

הַחוּף הַשּׁוֹמֵם הִתְמַלֵּא פְּרָחִים, מְרִיצוֹת הַעֶפֶר יִשְׂרוּ אֶת הַתֵּל, מְתַחוּ שֵׁם שְׁדָרָה, עֲצִים
וּפְרָחִים; וּבֵין הָעֲרָבִים יָצְאוּ לְטֵיִל. רַק רוּחַ הַיָּם נוֹשֵׁב עַד הַיּוֹם, מְרַעֵד צְמַחוֹת וּמְפִיג אֶת הַחֵם.
רוּחַ הַיָּם הַגְּלִים וְהַחֵם, חוֹלוֹת הַזְּהִבָה כְּסוֹבְבֵטוֹן, הָעִיר הַלְבָּנָה שְׂרוּיָה בְּחִלּוֹם; בְּרֹאשׁ
מְגֵדְלִים נְשָׂאִים לְמָרוֹם. הַכֹּכֵב הַסּוֹאֵן חוֹגֵג שְׁנֵי יוֹבְלוֹת, חִלּוֹם שֶׁהִיא אֲגָדָה בְּחוֹלוֹת.

"הצהרת מאריי" אהבתי שהקדימה את הצהרת בלפור

הצהרת בלפור, שבקרב – ב-2 בנובמבר השנה - ימלאו מאה שנה לפרסומה, היא ללא ספק מסמך יסוד בקורות הציונות ומדינת ישראל. היא הניחה את הבסיס להכרתה של בריטניה הגדולה בזכויות היהודים על ארץ ישראל, וסללה את הדרך להכרת האומות. זו התבטאה במנדט הבריטי על ארץ ישראל, בהחלטת חבר הלאומים, ובמיוחד בהחלטה ההיסטורית של עצרת האו"ם מ-29 בנובמבר 1947. אולם מתברר שלהצהרה ההיסטורית והגורלית הזאת קדמה הצהרה אחרת, שפורסמה שבעה חודשים לפני, בתחילת אפריל 1917. זוהי "הצהרת מאריי", הנושאת את שמו של הגנרל ארצ'יבלד ג'יימס מאריי (Murray) בשנת 1916 ובתחילת 1917 עמד מאריי בראש "חיל המשלוח המצרי", כפי שכונה הצבא הבריטי שהתעתד לכבוש את ארץ ישראל מידי הטורקים העות'מאנים ובעלי בריתם הגרמנים. מאריי, איש צבא בריטי בן 57 באותה עת, היה למוד מלחמות וניסיון קרבי בדרום אפריקה, בהודו, בסינגפור ובסין. בתחילת מלחמת העולם הראשונה היה מבכירי המפקדים בחזית צרפת, וב-1916 נשלח למצרים כדי להתמודד בשלב הראשון עם האיום הטורקי על תעלת סואץ, ובשלב השני לכבוש מידי הטורקים את ארץ ישראל. הוא הקים צבא גדול ויצא למסע מלחמה מתעלת סואץ מזרחה, לאורך החוף הצפוני של חצי האי סיני. בשלבים הראשונים נחל צבאו הצלחות גדולות. בתחילת 1917 חדרו הכוחות הבריטיים לדרום ארץ ישראל באזור רפיח והתקדמו לעבר עזה. הבריטים לא הסתירו את כוונותיהם: לכבוש את ארץ ישראל וסוריה, ובמיוחד את ירושלים. לשם כך היה עליהם להתגבר על קווי ההגנה שהקימו הטורקים מדרום לעזה. בקרבות אלה הצליחו הטורקים ויועציהם הגרמנים להדוף את הבריטים פעמיים, וגנרל מאריי החל לתכנן את הקרב השלישי והמכריע. באותה עת הוא פרסם הצהרה על עתידה של הארץ הנכבשת, וכלל בה את הדברים המפתיעים הבאים: מה נעשה בפלשתינה לאחר שתשתחרר מעול טורקיה? אין שום ספק שנשיב לחיים את ארץ ישראל היהודית מהעבר ונאפשר ליהודים להגשים את חלומם על ציון בארצם ההיסטורית. ברור שלא כל היהודים ישובו לארצם אבל רבים יעשו זאת. המדינה היהודית החדשה, תחת חסותה של אנגליה או צרפת, תיעשה למרכז הרוחני והתרבות של היהדות כולה. בארץ המולדת יתגשם החלום הלאומי היהודי שהחזיק את העם הזה במהלך מאות בשנים. הצהרתו של גנרל מאריי זכתה להדים רבים בעיתונות באנגליה, בצרפת ובארצות הברית. זו האחרונה הצטרפה באותו זמן עצמו למעצמות ההסכמה (אנגליה, צרפת ורוסיה) במלחמתן נגד מעצמות המרכז - גרמניה, אוסטריה-הונגריה וטורקיה העות'מאנית. העיתון "ניו-יורק טיימס", למשל, כתב עליה בהרחבה ב-15 באפריל 1917. העיתונות היהודית הגיבה בהתרגשות מובנת. מונחים כגון "המדינה היהודית החדשה" ו"ציון" בהצהרה של גנרל בריטי נתפסו כאתחלתא דגאולה. היומון היידי "דער מארגן זשורנאל" מניו-יורק הכתיר את החדשה בכותרת גדולה: "מדינה יהודית בארץ ישראל". השבועון העברי "התורן", שהופיע בארצות הברית, כתב: "אלה הם דברי המצביא הראשי של חיל אנגליה במצרים, ארצ'יבלד מאריי, העומד כעת עם מחנהו על יד שערי עזה [...] הוא אדם גדול ובעל אחריות, המחויב על פי משרתו שהוא נושא לשקול את דבריו בפלס ולכוון את השעה". מכאן יש להבין כי הדברים נאמרו לא על דעתו בלבד. לפיכך, "אין אנו מתפלאים כלל אם המצביא של חיל האנגלים מדבר על עתידותיה של ארץ ישראל, בהתאם להשקפה שהכתה כבר שורשים בשדרות ידועות של האנגלים". שני הכישלונות בחזית עזה עלו לגנרל מאריי, אבי ההצהרה הנ"ל, במשרתו הבכירה, וביוני 1917 הוא הוחלף על ידי גנרל אדמונד אלנבי. הלה ארגן מחדש את "חיל המשלוח המצרי", ובסוף אוקטובר של אותה שנה פתחו הבריטים בפיקודו במתקפה גדולה. בתוך שבוע נכבשו באר שבע ועזה, ונפתחה הדרך למרכז הארץ. יפו ושכנתה הצעירה תל-אביב נכבשו על ידי הבריטים ב-16 בנובמבר, וירושלים ב-9 בדצמבר. אלנבי ידע להעריך את פועלו של קודמו.

לאחר תום הקרבות כתב: ברצוני להביע את הכרת החוב שחב אני לקודמי, לויטננט - גנרל סר א"ג מאריי, אשר בגשרו על פני המדבר המפריד בין מצרים לארץ ישראל, הניח את היסודות להתקדמות שבוצעה בדיעבד על ידי חיל המשלוח המצרי. אני קצרתי את הפירות של ראיית הנולד והדמיון האסטרטגי שלו [...] המנגנון הארגוני שהקים הן במצרים והן בסיני, עמד בכל המבחנים ושימש אבן-פינה להצלחותיי. גנרל מאריי הוחלף - ונשכח. כך גם ההצהרה ה"ציונית" שלו. הצהרת בלפור האפילה עליה לגמרי. בהתקרב "חג המאה" להצהרת בלפור, מן הראוי להזכיר גם את אחותה הנשכחת.

חדש על המדף

רחוקים קרובים: סיפורם של בתי חולים בצפת.

מחבר: שמואל הר נוי הוצאה: ספריית יהודה דקל – מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

המגיעים לצפת מכיוון מושב מירון נחשפים לשני מבני אבן בולטים בקו הרקיע של העיר: המבנה ההיסטורי של בית החולים של האגודה הלונדונית לקידום הנצרות בקרב היהודים, לימים בית ההבראה על שם יוסף בוסל, והמבנה ההיסטורי של בית החולים רוטשילד-הדסה. שני המבנים ההיסטוריים האלו, הנמצאים כיום ברשות המכללה האקדמית צפת, מספרים את סיפור התפתחותה של הרפואה המודרנית בגליל. הספר מגולל את סיפור המרתק של שני המבנים, ש"התכתבו" ביניהם במהלך ההיסטוריה, תוך שהוא חושף פרקים מסיפורה של צפת מאמצע המאה ה-19. הספר מתאר את מעורבותם של המיסיונרים והמיסיונרים בפעילות הרפואית והחינוכית בצפת, את הניסיונות של הקהילות השונות בעיר למסד מערכת בריאות עצמאית, את הקמת המרכז הרפואי של האגודה הלונדונית ולימים - את הקמת בית החולים היהודי רוטשילד והפעלתו על ידי ארגון הדסה. עוד מתאר הספר את המאבק הממושך להישרדותם של בתי החולים ולהמשך פעילותם, את שינויי הבעלות והפונקציות של בתי החולים עד להעברתם לבעלות המכללה האקדמית צפת.

המחבר, שמואל הר נוי, יליד חיפה 1952, אל"מ (מיל"), כיהן בשורה של תפקידים בכירים בשירות הציבורי ובמגזר השלישי. מכהן מסוף שנת 2009 כמנכ"ל המכללה האקדמית צפת, ומוביל את פיתוחו של מתחם בית בוסל כקמפוס המרכזי של המכללה.

ראשונים להעז: פלגות הלילה המיוחדות של אורד וינגייט

מחבר: רב פקד שלומי שטרית הוצאה: ספריית יהודה דקל – מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

פלגות הלילה המיוחדות (פל"מ) הייתה יחידה צבאית מיוחדת שפעלה בצפונה של ארץ ישראל במהלך שיאו של המרד הערבי, בין יוני 1938 ליולי 1939. היחידה, אשר הוקמה על ידי "הידיד", אורד צ'רלס וינגייט, נועדה לשים קץ לפעילות הכנופיות בעמק יזרעאל ובגליל, ושירתו בה חיילי צבא בריטים לצד לוחמים יהודים, חברי ארגון ה"הגנה". חלקה של היחידה ב"יציאה מן הגדר" - מעבר כוח המגן העברי מתפיסה הגנתית להתקפית - הקנה לה ולמייסדה מקום חשוב בזיכרון הקיבוצי הישראלי. בספר זה נבחנת הפל"מ, לראשונה, כיחידה צבאית אשר פעלה במסגרת המערכה הבריטית לדיכוי המרד הערבי. מבנה היחידה, אופן ארגונה ושיטות פעילותה נבחנים לעומק, וכן תורת הלחימה שהנחתה אותה והישגיה המבצעיים.

רב פקד שלומי שטרית הוא דוקטורנט במחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכאולוגיה באוניברסיטת בר-אילן, המתמחה בהיסטוריה צבאית, משטרה ושיטור. עבודת הדוקטורט שלו עוסקת בהתמודדות הצבאית הבריטית עם המרד הערבי בארץ ישראל, 1936-1939. כיום משרת שלומי שטרית כמפקד בית מורשת משטרת ישראל.

"אתרים – המגזין", גיליון מס' 6

עורכת: פרופ' עירית עמית-כהן הוצאה: ספריית יהודה דקל - מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

"אתרים - המגזין" הוא כתב עת מקצועי היוצא לאור אחת לשנה. כל גיליון מוקדש לנושא בתחום השימור. בכתיבה לוקחים חלק אנשי מקצוע מומחים מתחום השימור, אדריכלים, אנשי אקדמיה ואנשי המועצה לשימור אתרים, העושים זאת בהתנדבות. הגיליון הנוכחי מוקדש לנושא "תפקיד ותפקוד של נכס לשימור". תפקיד משמעו ייעוד או מטרה מובחנים של גורם כלשהו; תפקוד פירושו פעולה, משימה. "אתרים - המגזין" 6 מתמקד ביחסים בין השניים ובאופן שבו הם באים לידי ביטוי בנכס מורשת תרבותית בנוי בתהליך הכרזתו של נכס מורשת תרבותית חוזר ועולה הדין ביחסים בין שני אלה בשני שלבים כרונולוגיים: הראשון, בעת המיון והבחירה של הנכס התרבותי הראוי להיכלל ברשימת שימור ועקב כך לזכות בעשייה שימורית - פעילות שתמנע את הידרדרותו של הנכס ותשמר את ערכיו. השני, לאחר שהנכס זכה להכרה רשמית, יוצב ושומר, ונדרשת החלטה על אופן השמשתו. כמו בגיליונות הקודמים של המגזין, גם בגיליון זה מצטרפת לכתבות השונות פסקה פותחת השוזרת את המאמרים ומלכדת אותם סביב הנושא המרכזי.

פרופ' עירית עמית-כהן, עורכת המגזין, היא יו"ר איקומוס ישראל, ראש תחום שימור ופיתוח נוף ונכסי תרבות במחלקה לגאוגרפיה וסביבה, אוניברסיטת בר-אילן, וחברת הוועד המנהל של המועצה לשימור אתרים.

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל: שלושים שנים ראשונות. 2014-1984

מחבר: עופר רגב מהדורה שנייה תשע"ז (2017) (כריכה קשה) הוצאה: ספריית יהודה דקל-מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

בחנוכה תשמ"ה התקיים במכון ון ליר בירושלים כנס היסוד של המועצה לשימור מבנים ואתרי התיישבות בישראל. בראשית דרכה פעלה המועצה במסגרת החברה להגנת הטבע, עם כוח אדם מצומצם, ללא תקציב, ללא חוק מסייע, ללא מעמד משפטי וללא סמכות. המועצה קיבלה על עצמה לשאת את דגל השימור במישור האדריכלי, ההנדסי והביצועי, הציבורי והחינוכי גם יחד, ולפעול בכל רחבי הארץ ובכל המגזרים בחברה הישראלית. בזכות מאמץ מתמשך של עובדי המועצה ושחוריה הרבים ברחבי הארץ הייתה המועצה לשימור אתרים לאחד הגופים הסביבתיים המשפיעים ביותר בארץ. מהישגיה של המועצה אפשר להתרשם באמצעות בתים ששומרו כמעט בכל יישוב בארץ; מרכזי מבקרים ומוזיאונים שוקקי חיים המספרים פרקי מורשת ותקומה; ומתחמים היסטוריים במרכזי הערים הגדולות שהפכו למוקדי תרבות רעננים ותוססים. הספר מביא את תמצית סיפורן של שלושים השנים הראשונות לפעילות המועצה לשימור אתרים. הוא מבוסס על ראיונות עם אישים שעיצבו את פני המועצה וניווטו את דרכה במרוצת שנותיה. ספר זה הוא לפיכך מעין סיכום ביניים שנועד לשמש השראה לעתיד לבוא.

עופר רגב, סופר ומוציא לאור, חוקר תולדות ארץ ישראל ומדריך סיורים, עבד בעבר במועצה לשימור אתרים ופרסם ספרים רבים: "טיול קטן בעיר גדולה: טיולים בתל-אביב-יפו";

להתאהב בארץ ישראל: טיולים בעקבות אהבות גדולות בארץ ישראל; "לוחם חרות ירושלים: זכרונותיו של יהושע זטלר", ורבים אחרים.

מעגל הדרכה - במה לפדגוגיה של אתרי המורשת. שאלת המסר

מחברת: שירי ארליך פרסול הוצאה: מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

חברות "מעגל הדרכה" שמוציא לאור תחום חינוך ואתרי מורשת במועצה לשימור אתרים הן תוצר של סדרת מפגשים של צוותי אתרי המורשת עם אנשי מקצוע. בכל שנה מתמקד המעגל בתחום אחר הקשור להדרכה ולהפעלה של אתרי המורשת. חוברת זו, השלישית במספר, מוגשת לעוסקים בעיצוב ההדרכה באתרי המורשת כבסיס לחשיבה ולבחינת עבודתם באתרים. בחוברת מונחים על שולחן הניתוחים המסר של המוזיאון והכוחות השונים הפועלים לעיצובו. כל הדרכה היא שילוב של עדויות ראשונים, עמדות של מקימי המוזיאון או התצוגה, סינון והדגשת תוכן שעושה האוצר, התערבות חושית של מעצב ואדריכל, עמדה והנחיה של מנהל ועוד. התוצר הסופי, ההדרכה, הוא שילוב של כל הכוחות האלו והמדריך נדרש לתמך ביניהם. הבנת הכוחות הפועלים תסייע לו לזקק את המסר וליצור הדרכה מדויקת. החוברת מציפה סוגיות שעלו לדיון במפגשים ובוחנת דילמות העולות מהעיסוק במסר. מבנה החוברת כולל נושאים שעלו, בירור מושגים ודיון, ובעקבותיהם - השאלות המתבקשות ממנו. בצד השאלות מובאות דוגמאות שעלו מהאתרים השונים ודילמות מהשטח שמטרתן להאיר ולהמחיש. את החוברת ניתן להוריד מאתר האינטרנט של המועצה, בחלק המוקדש לחינוך: www.shimur.org/hinuch

פרטים בטל' 03-5086620, או בדוא"ל elad@shimur.org.il

מחשבות על שימור

מחבר: פרופ' אדריכל סעדיה מנדל הוצאה: ספריית יהודה דקל - מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

המאמרים והכתבות המקובצים בספר, פרי עטו של פרופ' סעדיה מנדל, הם אבני יסוד להבנת מהותו וחשיבותו של נושא השימור בכלל, והכרת מורכבותו בהווה ובמציאות הישראלית בפרט, ותוך כדי כך הם גם נשזרים לסיפור הקמתה והתבססותה של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. בספר מופיעים המאמרים, הכתבות וראשי הפרקים להרצאות שנשא פרופ' מנדל, כלשונם ובצורתם המקורית, ללא כל עדכונים, תיקונים או שינויים, במטרה להדגיש את ההתפתחות הרעיונית. כן מופיעים פרויקטים של שימור וחפצים אישיים הנמצאים על שולחן עבודתו, המוסיפים עוד נדבך לאותנטיות ולרוח הדברים.

האדריכל פרופ' סעדיה מנדל הוא מומחה לשימור מבנים. הוא תכנן פרויקטים רבים, ובהם יפו העתיקה והרובע היהודי בירושלים, ועל עבודותיו זכה בפרסים. פרופ' מנדל הוא גם איש האקדמיה ומרצה במוסדות שונים. בין היתר שימש כמנהל בית הספר לעיצוב וסביבה בבצלאל, וכראש בית הספר לארכיטקטורה באוניברסיטת אריאל. לצד כל אלה הוא מכהן כ"ור הוועד המנהל של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ותורם לה מן הידע שלו ומניסיונו הרב.

ספריית יהודה דקל - מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

ספריית יהודה דקל מוציאה לאור מגוון ספרים וחברות הדרכה פרי עטם של מבחר כותבים - אנשי מקצוע וחוקרים מתחומי ההיסטוריה, האדריכלות, התכנון, השימור והחינוך. ניתן לרכוש במחיר שווה לכל נפש ספרים וחברות המציגים היבטים לא מוכרים במורשת הארץ-ישראלית, ספרות מקצועית בשימור וחברות הדרכה למערכת החינוך. הקטלוג המלא באתר המועצה (בכפתור "קטלוג מוצרים").

יום השנה התשיעי לזכרו של יהודה דקל

ביום שישי, 20 בינואר 2017, התקיים מפגש החברים השנתי לזכרו של יהודה דקל, במלאות תשע שנים לפטירתו. יהודה דקל 1929-2008 כיהן כיו"ר הוועד המנהל של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל במשך שנים רבות, עד ליום פטירתו. הוא הוביל פרויקטים רבים, ובהם הקמת מוזיאון הרעות במצודת כ"ח, הבאת האנייה למחנה המעפילים עתלית ותהליך היציאה של המועצה לשימור אתרים לעצמאות. המפגש התקיים במתחם שרונה שבתל-אביב. הוא נפתח בסיור מרתק, ונמשך בטקס ובמפגש של סיפור ושיר "מהרצליה לתל-אביב", בעקבות ילדותו של יהודה דקל. מנכ"ל המועצה עמרי שלמון בירך את הבאים וסיפר על מפגשיו עם יהודה דקל. מוטי זעירא הנחה את היום בליווי סיפורים, ומיטל טרבלסי הנעימה בשירה. כמיטב המסורת, בסיום המפגש נערכה השקה של הספרים החדשים ושל הגיליון החדש של מגזין המועצה בהוצאת ספריית יהודה דקל. הספרייה הוקמה כמפעל הנצחה לזכרו של יהודה דקל בתרומת משפחתו, ובמסגרתה יצאו עד כה לאור עשרות ספרים. בראש הספרייה עומד בועז דקל, בנו של יהודה דקל, אשר מוביל את הפקת הפרסומים ותורם מניסיונו להצלחת מפעל זה.

מעמק עכור לפתח-תקוה

רותי ארבל-פסח - מנהלת בית ילין במוצא

סיוורנו יתקיים הפעם בלבה ההיסטורי של העיר פתח-תקוה ובכמה אתרים שיש בהם כדי להדהד במידת מה את ראשיתו של היישוב היהודי המתחדש במקום הזה, באותו בוקר לח בשנת תרל"ח... שהיה או לא היה, ואולי רק אגדה... אבל פתח-תקוה הייתה למושבה הראשונה שקמה בארץ ישראל, והיא עובדה קיימת. על ראשיתה הססגונית ומלאת הקשיים של המושבה, על אדמות אומלבים סמוך לירקון, מעשה הרכישה, החלוצים הראשונים באמת שעברו להתגורר במקום זרוע הקדחת והמלריה, הירקונים, הביאליסטוקאים והקנאים הירושלמים נכתב וסופר רבות. ביציאה לסיור כדאי לזכור שמי שבאו לכאן כששממה מסביבם היו יהודים שלנגד עיניהם עמדו הרצון והכמיהה להקים בארץ ישראל המתחדשת יישוב יהודי חקלאי המבוסס על עמל כפיים. כמיהה זו, ההתעקשות והנחישות, הן שעזרו לעמוד בקשיים העצומים שבהם נתקלו הראשונים. בסיור הזה נתמקד במספר קטן של נקודות ציון שבהן עדיין ניתן לחוש איך נראו המקומות בימיהם הראשונים.

כיכר המייסדים - במפגש הרחובות פינסקר, חובבי ציון, שטמפפר וחיים עוזר. כאן, בנקודה זו שבלב העיר, התחילה המושבה פתח-תקוה. כאן נחפרה הבאר הראשונה בעומק של 21 מטרים, מכאן נחרש התלם הראשון, וכאן הוקמו לימים בתי המתיישבים הראשונים. בהמשך הוקמו כאן גם הפוסטה, שאליה הגיעו מדי ערב שקי הדואר מיפו, תחנת הדיליז'נסים שיצאו מדי בוקר אל יפו, בית המרקחת הראשון והחנויות הראשונות, וכאן נאספו לאספות הראשונות. זו הגבעה שעליה התחיל היישוב. כיום אפשר להתבונן בלוחות השיש המעוטרים המציינים את שמות הראשונים, בנקודת הציון של הבאר הראשונה שנחפרה, בפסל החריש

הראשון שהפך סמלה של העיר, ובציוני הדרך שעל הגדר הסובבת את הכיכר המספרים על הראשונים בכיתוב ובתמונה.

מכיר המייסדים כדאי לפנות אל רחוב חובבי ציון - מרחובותיה הראשונים של המושבה. פניו כיום אינם מזכירות ולו במעט את מראה בימיו הראשונים, אבל עדיין אפשר להתרשם ממבנה בית הכנסת הגדול, שעובר בימים אלו שיפוץ. בית הכנסת נקרא על שמו של יעקב רוטשילד, אביו של הנדיב הידוע הברון אדמונד דה רוטשילד מפריס, שנבנה מלבני כורכר. בבנייה לקחו חלק, בהתנדבות, רבים מבני המושבה. בחזיתו קבועים שעוני שמש של האמן ר' משה שפירא הירושלמי. השעונים פועלים בשיטת הנקודה: מעל כל שעון הותקן מוט מתכת ובקצהו חור קטן, שדרכו עוברת קרן שמש ומאירה את הסימן החרוט על לוח השעון. לכל אחד מהשעונים ייחוד משלו: האחד מראה את שעות השקיעה והזריחה בעיר ואת שעת הצהריים בארבע עונות השנה, השני מראה את השעה לפי שעון גריניץ', והשלישי מראה את השעה בירושלים. חלקו החיצוני כולל קיר מעוגל שגגו עשוי כיפה מחופה עיטור של קשקשי דג. חלקו הפנימי של בית הכנסת מתחדש בימים אלו, וכדאי להציץ פנימה ולהתבונן, במידה והדבר אפשרי.

ברחוב חובבי ציון 12, בתוך החצר, עומד מבנה בית הדפוס שהוקם כאן בשלהי המאה ה-19. מכונת הדפוס המקורית שנמצאת בתוך הבית היא היחידה בארץ. היא הובאה לכאן על ידי שמואל גרינבוים, ששכר את המבנה ופתח בו בית דפוס. במקום הדפיסו על ניירות המשי לעטיפת פרי ההדר המקומי שנשלח לייצוא. ניתן לתאם ביקור בבית ולראות את המכונה בפעולה. עוד ניתן להתרשם במקום מחלקי קיר מקורי, מהתקרה המצוירת ומכמה פריטים מקוריים נוספים שנאצרו במבנה.

קריית המוזיאונים - מוזיאון ראשונים לתולדות פתח-תקוה, יד לבנים והמוזיאון לאמנות. ברחוב ארלזורוב 30, מרחק נסיעה של כמה דקות מהמרכז ההיסטורי, מרוכזים כמה אתרי ביקור שכדאי להכירם. ראשון - מוזיאון ראשונים - המוזיאון לתולדות פתח-תקוה. הוא מעוצב כרחוב ובית המציגים חפצים אותנטיים מימיה הראשונים של המושבה: הספרייה, הצלמנייה, חנות הצעצועים וגם מסמכים ותמונות מימים עברו. במקום ניתן לקבל הדרכה בהתאמה לגיל. מחוץ לבית ראשונים אפשר לבקר בתערוכות מתחלפות במוזיאון לאמנות. בסמוך ממוקם "גן הבנים" - פארק ובו אנדרטה לזכר הנופלים במערכות ישראל, ולצדה - גן שאפשר להינפש בו ולשחק עם ילדים.

מעבר לכביש נמצאים שרידיו של מבנה חדר האוכל הישן של קיבוץ גבעת השלושה, ששכן כאן תקופה מסוימת בראשיתו. הקיבוץ הוקם על הגבעה הזו ב-1952 ונקרא על שם שלושה פועלים מהמושבה פתח-תקוה שנאסרו, הוגלו לסוריה ונפטרו שם. חדר האוכל הוא מבנה בסגנון הבינלאומי שתכנן האדריכל אריה שרון כדי לשמש מקום לאכילה המשותפת אבל גם לכינוסים, למופעי תרבות ולכל ענייניו החברתיים של הקיבוץ.

לסיום מומלץ לבקר בחווה החקלאית הלימודית של העיר פתח-תקוה, השוכנת במקומו של בית הספר המחוזי "גבעת השלושה" (הכניסה מרחוב קפלן). מהכניסה מובילה שדרת הווינגטוניות הנקראת כיום על שם רוזה כהן, ממקימות בית הספר, שרבים מבוגריו פעלו בימי קום המדינה בשורות הפלמ"ח. היה זה בית הספר הראשון שהוקם על ידי זרם העובדים כמוסד המשך לבתי החינוך לילדי עובדים. הוא נפתח ב-1934, והוכשרו בו בין השאר לעבודה בענפי משק שונים. המקום מטופח ומתוחזק, ויפה לראות מקום לחינוך חקלאי בלב לבה של המושבה, שהפכה עיר ואם בישראל.

טבע בסביבה

לסיום - מעט טבע בסמוך לעיר: ברכת הנופרים הסמוכה לגן הלאומי אפק. הכניסה מכביש 483, בדרך לגן הלאומי אפק. במקום להיכנס אל הגן הלאומי אפשר להמשיך בנסיעה בדרך העפר עד קצה הגדר ולהמשיך בהליכה עוד כ-600 מטר. הברכה הקטנה ניזונה ממקורות הירקון, וקיבלה את שמה בזכות פרח הנופר הצהוב הפורח בה בימי הקיץ. אבל גם בעונות אחרות בשנה יש סביב הברכה צמחיית מים מגוונת וסבוכה. יש כאן גם ציפורים לרוב, ובשעות שקטות אפשר אפילו לצפות בהן. הגישה למקום היא בשעות הפתיחה של הפארק, אך אינה כרוכה בתשלום.

אנו מודים למוניקה כהן, מנהלת מחלקת שימור אתרים וקשרי חוץ בעיריית פתח-תקוה, אשר ליוותה אותנו בסיור מקיף בעיר. מוניקה פורשת בימים אלה לגמלאות ואנו מאחלים לה הצלחה בהמשך דרכה.